

ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ
ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ*

Τμήμα μείζονος συνθέσεως

Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-293/12 (Digital Rights Ireland Ltd.)
και C-594/12 (Seitlinger κλπ.)

Απόφαση της 8^{ης} Απριλίου 2014

[Η οδηγία 2006/24/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 15ης Μαρτίου 2006, για τη διατήρηση δεδομένων που παράγονται ή υποβάλλονται σε επεξεργασία σε συνάρτηση με την παροχή διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίων δικτύων επικοινωνιών και για την τροποποίηση της οδηγίας 2002/58/ΕΚ, υπερβαίνει τα όρια που επιβάλλει η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8 και 52, παρ. 1 Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και είναι συνεπώς ανίσχυρη].

Σύνθεση: Β. Σκουρή (Πρόεδρος), Κ. Lenaerts (Αντιπρόεδρος),

A. Tizzano, R. Silva de Lapuerta, T. Von Danwitz (Εισηγητής),

E. Juhász, A. Borg Barthet, C. G. Fernlund και J. L. da Cruz Vilaça

(Πρόεδροι τμήματος),

A. Rosas, Γ. Αρέστης, J.-C. Bonichot, A. Arabadjiev, C. Toader και C. Vajda

(δικαστές)

Άρθρο 7 Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΧΘΔ) – Προστασία της ιδιωτικής ζωής. Άρθρο 8 ΧΘΔ – Προστασία προσωπικών δεδομένων. Άρθρο 11 ΧΘΔ – Ελευθερία της έκφρασης. Άρθρο 52 παρ. 1 ΧΘΔ – Αρχή της αναλογικότητας. Οδηγία 2006/24/ΕΚ - Διατήρηση δεδομένων που παράγονται ή υποβάλλονται σε επεξεργασία σε συνάρτηση με την παροχή διαθεσίμων στο κοινό

υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίων δικτύων επικοινωνιών.

Η Οδηγία 2006/24 συνεπάγεται επέμβαση στα θεμελιώδη δικαιώματα των άρθρων 7 και 8 ΧΘΔ που έχει τεράστιο εύρος και πρέπει να θεωρηθεί ως ιδιαιτέρως σοβαρή. Η διατήρηση δεδομένων για τους σκοπούς της ενδεχόμενης προσβάσεως σε αυτά από τις αρμόδιες εθνικές αρχές ανταποκρίνεται πράγματι σε σκοπό γενικού συμφέροντος. Λαμβανομένων υπόψη, αφενός, της σημασίας που έχει η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα υπό το πρίσμα του θεμελιώδους δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και, αφετέρου, της εκτάσεως και

* Εκτός των παρατηρήσεων της Κ.Χ. ΛΑΧΑΝΑ, παρακάτω, σελ. 431 επ., βλ. για την απόφαση αυτή και Κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Το απόρρητο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών μετά την βάσανο του ΔΕΕ, παρ. 213 επ.

της σοβαρότητας της παρεμβάσεως στο εν λόγω δικαίωμα που συνεπάγεται η οδηγία 2006/24, επιβάλλεται η διενέργεια ενός αυστηρού ελέγχου αναλογικότητας της επέμβασης. Η διατήρηση τέτοιων δεδομένων μπορεί να θεωρηθεί ως δυνάμενη να επιτύχει τον σκοπό που επιδιώκει η εν λόγω οδηγία. Η οδηγία 2006/24 δεν προβλέπει, όμως, σαφείς και ακριβείς κανόνες σχετικά με την έκταση της επεμβάσεως στα θεμελιώδη δικαιώματα που καθιερώνουν τα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη. Επιβάλλεται η διαπίστωση ότι η οδηγία αυτή συνεπάγεται μια τεράστιας εκτάσεως και ιδιαίτερας μεγάλης βαρύτητας στο πλαίσιο της έννομης τάξεως της Ένωσης επέμβαση σε αυτά τα θεμελιώδη δικαιώματα χωρίς η επέμβαση αυτή να οριοθετείται επακριβώς μέσω διατάξεων δυνάμενων να διασφαλίσουν ότι πράγματι περιορίζεται στον απολύτως αναγκαίο βαθμό. Ο νομοθέτης της Ένωσης, εκδίδοντας την οδηγία 2006/24, υπερέβη τα όρια που επιβάλλει η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8 και 52, παρ. 1, ΧΘΔ.

1. Οι αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως αφορούν το κύρος της οδηγίας 2006/24/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 15ης Μαρτίου 2006...

2. Η αίτηση που υπέβαλε το High Court (υπόθεση C-293/12) αφορά διένεξη μεταξύ της Digital Rights Ireland Ltd. (στο εξής: Digital Rights) και του Minister for Communications, Marine and Natural Resources, του Minister for Justice, Equality and Law Reform, του Commissioner of the Garda Síochána,

της Ιρλανδίας, καθώς και του Attorney General σε σχέση με τη νομιμότητα εθνικών νομοθετικών και διοικητικών μέτρων που αφορούν τη διατήρηση δεδομένων σχετικών με ηλεκτρονικές επικοινωνίες.

3. Η αίτηση που υπέβαλε το Verfassungsgerichtshof (υπόθεση C-594/12) συνδέεται με συνταγματικές προσφυγές που ασκήθηκαν ενώπιον αυτού του δικαστηρίου αντιστοίχως από την Kärntner Landesregierung (Κυβέρνηση του ομόσπονδου κράτους της Καρινθίας), καθώς και από τους M. Seitlinger και C. Tschohl κ.λπ. που έχουν ως αντικείμενο τη συμβατότητα του νόμου περί μεταφοράς της οδηγίας 2006/24 στο εσωτερικό αυστριακό δίκαιο με τον ομοσπονδιακό συνταγματικό νόμο (Bundes-Verfassungsgesetz).

Το νομικό πλαίσιο

(...)

Οι διαφορές της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

Η υπόθεση C-293/12

17. Η Digital Rights άσκησε στις 11 Αυγούστου 2006 προσφυγή ενώπιον του High Court στο πλαίσιο της οποίας υποστηρίζει ότι έχει την κυριότητα ενός κινητού τηλεφώνου το οποίο καταχωρίστηκε στις 3 Ιουνίου 2006 και ότι το χρησιμοποιεί έκτοτε. Αμφισβητεί τη νομιμότητα ορισμένων εθνικών νομοθετικών και διοικητικών μέτρων που αφορούν τη διατήρηση δεδομένων σχετικών με τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και ζητεί, μεταξύ άλλων, από το αιτούν δικαστήριο να διαπιστώσει την ακυρό-

τητα της οδηγίας 2006/24 και του έβδομου μέρους του νόμου του 2005 περί ποινικής δικαιοσύνης (τρομοκρατία) [Criminal Justice (Terrorist Offences) Act 2005] που προβλέπει ότι οι πάροχοι υπηρεσιών τηλεφωνικών επικοινωνιών πρέπει να διατηρούν τα σχετικά με αυτές δεδομένα που αφορούν την κίνηση και τη γεωγραφική θέση επί χρονικό διάστημα καθοριζόμενο εκ του νόμου, με σκοπό την πρόληψη, τη διαπίστωση, τη διερεύνηση και τη δίωξη αδικημάτων, καθώς και την προάσπιση της κρατικής ασφάλειας.

18. Το High Court, εκτιμώντας ότι αδυνατεί να επιλύσει τα αχθέντα ενώπιόν του ζητήματα που άπτονται του εθνικού δικαίου χωρίς να εξεταστεί το κύρος της οδηγίας 2006/24, αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Είναι ο περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων της προσφεύγουσας, όσον αφορά τη χρήση κινητής τηλεφωνίας, ο οποίος απορρέει από τις επιταγές των άρθρων 3, 4, και 6 της οδηγίας 2006/24, μη συμβατός με το άρθρο 5, παράγραφος 4, ΣΕΕ, ως δυσανάλογος και απρόσφορος για την επίτευξη εύλογων σκοπών και συγκεκριμένα για:

α) τη διερεύνηση, διαπίστωση και δίωξη σοβαρών ποινικών αδικημάτων, και/ή

β) τη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς της Ευρωπαϊκής Ένωσης;

2) Ειδικότερα,

α) Είναι η οδηγία 2006/24 συμβατή με το δικαίωμα των πολιτών να μετακι-

νούνται και να εγκαθίστανται ελεύθερα εντός των κρατών μελών, όπως αυτό κατοχυρώνεται με το άρθρο 21 ΣΛΕΕ;

β) Είναι η οδηγία 2006/24 συμβατή με το δικαίωμα προστασίας της ιδιωτικής ζωής, όπως αυτό κατοχυρώνεται με το άρθρο 7 του [Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης)] και το άρθρο 8 [της ΕΣΔΑ];

γ) Είναι η οδηγία 2006/24 συμβατή με το δικαίωμα προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, όπως αυτό κατοχυρώνεται με το άρθρο 8 του Χάρτη;

δ) Είναι η οδηγία 2006/24 συμβατή με την ελευθερία έκφρασης, όπως αυτή κατοχυρώνεται με το άρθρο 11 του Χάρτη και το άρθρο 10 [της ΕΣΔΑ];

ε) Είναι η οδηγία 2006/24 συμβατή με το δικαίωμα της χρηστής διοικήσεως, όπως αυτή κατοχυρώνεται με το άρθρο 41 του Χάρτη;

3) Υποχρεώνουν οι Συνθήκες —και ειδικά η αρχή της καλόπιστης συνεργασίας— το εθνικό δικαστήριο να κρίνει τη συμβατότητα των εθνικών μέτρων για τη μεταφορά της οδηγίας 2006/24/ΕΚ με την προστασία που παρέχει ο [Χάρτης], και συγκεκριμένα το άρθρο 7 αυτού (το οποίο έχει περιεχόμενο ταυτόσημο με το άρθρο 8 της [ΕΣΔΑ]);»

Η υπόθεση C-594/12

19. Αφορμή για την υποβολή αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως στην υπόθεση C-594/12 ήταν η άσκηση σωρείας προσφυγών ενώπιον του Verfassungsgerichtshof αντιστοίχως από την Kärntner Landesregierung, κα-

θώς και από τους M. Seitlinger, C. Tschohl και 11.128 ακόμη προσφεύγοντες που ζητούν την ακύρωση του άρθρου 102 bis του νόμου του 2003 περί τηλεπικοινωνιών (Telekommunikationsgesetz 2003), που εισήχθη στον εν λόγω νόμο με τον ομοσπονδιακό νόμο περί τροποποιήσεως του (Bundesgesetz, mit dem das Telekommunikationsgesetz 2003 — TKG 2003 geändert wird, BGBl I, 27/2011) προκειμένου να μεταφερθεί η οδηγία 2006/24 στο εσωτερικό αυστριακό δίκαιο. Οι ανωτέρω διάδικοι φρονούν, μεταξύ άλλων, ότι αυτό το άρθρο 102 bis προσβάλλει το θεμελιώδες δικαίωμα των ιδιωτών στην προστασία των δεδομένων τους.

20. Το Verfassungsgerichtshof διερωτάται, μεταξύ άλλων, εάν η οδηγία 2006/24 συνάδει με τον Χάρτη, στον βαθμό που επιτρέπει την επί μακρόν διατήρηση πλήθους κατηγοριών δεδομένων απεριόριστου αριθμού προσώπων. Η διατήρηση δεδομένων αφορούσε σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα πρόσωπα των οποίων η συμπεριφορά ουδόλως δικαιολογούσε τη διατήρηση των δεδομένων τους. Τα πρόσωπα αυτά εκτίθενται σε αυξημένο κίνδυνο, δεδομένου ότι οι αρχές συλλέγουν τα δεδομένα τους, λαμβάνουν γνώση του περιεχομένου τους και ενημερώνονται με τον τρόπο αυτόν για την ιδιωτική συμπεριφορά των εν λόγω προσώπων, αξιοποιούν δε περαιτέρω τα δεδομένα αυτά για άλλους σκοπούς, λαμβανομένου υπόψη, μεταξύ άλλων, του υπέρμετρα μεγάλου αριθμού προσώπων που έχουν πρόσβαση στα δεδομένα για περίοδο τουλάχιστον έξι μηνών. Κατά το αιτούν δικαστήριο, υπάρχουν επιφυλά-

ξεις, αφενός, ως προς το κατά πόσον η οδηγία αυτή μπορεί να επιτύχει τους σκοπούς που επιδιώκει και, αφετέρου, ως προς τον αναλογικό χαρακτήρα των επεμβάσεων στα οικεία θεμελιώδη δικαιώματα.

21. Υπό τις ανωτέρω συνθήκες το Verwaltungsgerichtshof αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Επί του κύρους πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης:

Συνάδουν τα άρθρα 3 έως 9 της οδηγίας 2006/24 προς τα άρθρα 7, 8 και 11 του [Χάρτη];

2) Επί της ερμηνείας των Συνθηκών:

α) Πρέπει, υπό το φως των επεξηγήσεων επί του άρθρου 8 του Χάρτη, οι οποίες βάσει του άρθρου 52, παράγραφος 7, του Χάρτη έχουν εκπονηθεί με σκοπό την παροχή κατευθύνσεων για την ερμηνεία του Χάρτη και απαιτείται να λαμβάνονται δεόντως υπόψη από το Verfassungsgerichtshof [συνταγματικό δικαστήριο], η οδηγία 95/46/EK για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών, καθώς και ο κανονισμός (ΕΚ) 45/2001 σχετικά με την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από τα όργανα και τους οργανισμούς της Κοινότητας και σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών [ΕΕ L 8, σ. 1], να λαμβάνονται υπόψη για την εκτίμηση της νομιμότητας επεμβάσεων στον ίδιο ακριβώς βαθμό που λαμβάνονται υπόψη οι προ-

υποθέσεις του άρθρου 8, παράγραφος 2, και του άρθρου 52, παράγραφος 1, του Χάρτη;

β) Ποια είναι η σχέση μεταξύ του “δικαίου της Ένωσης” περί του οποίου κάνει μνεία το άρθρο 52, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, του Χάρτη και των οδηγιών που ισχύουν στον τομέα της προστασίας των δεδομένων;

γ) Πρέπει, ενόψει του γεγονότος ότι η οδηγία 95/46/ΕΚ και ο κανονισμός (ΕΚ) 45/2001 περιλαμβάνουν προϋποθέσεις και περιορισμούς για την εφαρμογή του θεμελιώδους δικαιώματος της προστασίας των δεδομένων που κατοχυρώνει ο Χάρτης, να λαμβάνονται υπόψη κατά την ερμηνεία του άρθρου 8 του Χάρτη οι τυχόν μεταγενέστερες τροποποιήσεις του παράγωγου δικαίου;

δ) Συνεπάγεται η αρχή της διασφάλισης υψηλότερου επιπέδου προστασίας του άρθρου 53 του Χάρτη, λαμβανομένου υπόψη του άρθρου 52, παράγραφος 4, του Χάρτη, ότι τα κρίσιμα βάσει του Χάρτη όρια των νόμιμων περιορισμών που εισάγονται με το παράγωγο δίκαιο πρέπει να είναι στενότερα;

ε) Μπορούν σε σχέση με το άρθρο 52, παράγραφος 3, του Χάρτη, το πέμπτο εδάφιο του προοιμίου και τις επεξηγήσεις επί του άρθρου 7 του Χάρτη, δυνάμει των οποίων τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται σε αυτά αντιστοιχούν στα δικαιώματα του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, να αντληθούν από την επί του άρθρου 8 ΕΣΔΑ νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στοιχεία τα οποία επηρεάζουν την ερμηνεία του άρθρου 8 του Χάρτη;»

(...)

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του δευτέρου ερωτήματος, σκέλη β' έως δ', στην υπόθεση C-293/12 και επί του πρώτου ερωτήματος στην υπόθεση C-594/12.

23. Με το δεύτερο ερώτημα, σκέλη β' έως δ', στην υπόθεση C-293/12 και με το πρώτο ερώτημα στην υπόθεση C-594/12, που πρέπει να εξεταστούν από κοινού, τα αιτούντα δικαστήρια ζητούν κατ' ουσίαν από το Δικαστήριο να εξετάσει το κύρος της οδηγίας 2006/24 υπό το φως των άρθρων 7, 8 και 11 του Χάρτη.

Επί της επιρροής που ασκούν τα άρθρα 7, 8 και 11 του Χάρτη υπό το πρίσμα του ζητήματος του κύρους της οδηγίας 2006/24

24. Από το άρθρο 1 και τις αιτιολογικές σκέψεις 4, 5, 7 έως 11, 21 και 22 της οδηγίας 2006/24 συναγεται ότι σκοπός της είναι η εναρμόνιση των διατάξεων των κρατών μελών που αφορούν τη διατήρηση, από τους παρόχους διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίου δικτύου επικοινωνιών, ορισμένων δεδομένων που παράγονται ή υφίστανται επεξεργασία από αυτούς, ούτως ώστε να διασφαλιστεί η διαθεσιμότητα των δεδομένων αυτών για τους σκοπούς της διερευνήσεως, της διαπιστώσεως και της διώξεως σοβαρών ποινικών αδικημάτων, όπως είναι αυτά που συνδέονται με την οργανωμένη εγκληματικότητα και την τρομοκρατία χωρίς να θίγονται τα δικαιώματα που καθιερώνουν τα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη.

25. Η προβλεπόμενη στο άρθρο 3 της οδηγίας 2006/24 υποχρέωση των παρόχων διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίου δικτύου επικοινωνιών να διατηρούν τα δεδομένα που απαριθμεί το άρθρο 5 της εν λόγω οδηγίας προκειμένου να έχουν πρόσβαση σε αυτά, εφόσον παρίσταται ανάγκη, οι αρμόδιες εθνικές αρχές, εγείρει ζητήματα που συνδέονται τόσο με την προστασία της ιδιωτικής ζωής και των επικοινωνιών που κατοχυρώνει το άρθρο 7 του Χάρτη όσο και με την προστασία των προσωπικών δεδομένων που προβλέπει το άρθρο του 8, καθώς και με τον σεβασμό της ελευθερίας εκφράσεως που κατοχυρώνει το άρθρο 11 του Χάρτη.

26. Συναφώς, πρέπει να τονιστεί ότι τα δεδομένα που πρέπει να διατηρούν οι πάροχοι διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίου δικτύου επικοινωνιών, βάσει των άρθρων 3 και 5 της οδηγίας 2006/24, είναι, μεταξύ άλλων, αυτά που είναι αναγκαία για την ανίχνευση και τον προσδιορισμό της πηγής της επικοινωνίας και του προορισμού της, για τον προσδιορισμό της ημερομηνίας, της ώρας, της διάρκειας και του είδους της επικοινωνίας, του εξοπλισμού επικοινωνίας των χρηστών, καθώς και για τον προσδιορισμό της θέσεως του εξοπλισμού κινητής επικοινωνίας, δεδομένα τα οποία περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, το ονοματεπώνυμο και τη διεύθυνση του συνδρομητή ή του εγγεγραμμένου χρήστη, τον αριθμό τηλεφώνου του καλούντος και τον αριθμό του καλούμενου, καθώς και τη διεύθυνση IP για τις υπηρεσίες του διαδι-

κτύου. Τα δεδομένα αυτά παρέχουν τη δυνατότητα, μεταξύ άλλων, διαπιστώσεως της ταυτότητας του προσώπου με το οποίο ο συνδρομητής ή ο εγγεγραμμένος χρήστης επικοινωνήσε, καθώς και του μέσου με το οποίο έγινε η επικοινωνία, καθώς και τη δυνατότητα προσδιορισμού του χρόνου της επικοινωνίας και της γεωγραφικής θέσεως από την οποία έλαβε χώρα η επικοινωνία αυτή. Επιπλέον, τα δεδομένα αυτά παρέχουν τη δυνατότητα να διαπιστωθεί η συχνότητα των επικοινωνιών του συνδρομητή ή του εγγεγραμμένου χρήστη με συγκεκριμένα πρόσωπα σε δεδομένη χρονική περίοδο.

27. Τα δεδομένα αυτά, λαμβανόμενα στο σύνολό τους, παρέχουν τη δυνατότητα συναγωγής ιδιαίτερος ακριβών συμπερασμάτων σε σχέση με την ιδιωτική ζωή των προσώπων των οποίων τα δεδομένα έχουν διατηρηθεί, όπως είναι οι καθημερινές συνήθειες, οι μόνιμοι ή οι προσωρινοί τόποι διαμονής, οι καθημερινές και άλλες μετακινήσεις, οι ασκούμενες δραστηριότητες, οι κοινωνικές σχέσεις των προσώπων αυτών και τα κοινωνικά περιβάλλοντα στα οποία τα πρόσωπα αυτά συχνάζουν.

28. Υπό τις περιστάσεις αυτές, έστω και αν η οδηγία 2006/24 δεν επιτρέπει, όπως προκύπτει από τα άρθρα της 1, παράγραφος 2, και 5, παράγραφος 2, τη διατήρηση του περιεχομένου της επικοινωνίας και των πληροφοριών στις οποίες η πρόσβαση πραγματοποιείται με τη χρήση δικτύου ηλεκτρονικών επικοινωνιών, δεν αποκλείεται η διατήρηση των εν λόγω δεδομένων να μπορεί να επηρεάσει τη χρήση, από τους

συνδρομητές ή τους εγγεγραμμένους χρήστες, των μέσων επικοινωνίας που μνημονεύει η οδηγία αυτή και, ως εκ τούτου, την άσκηση από τα πρόσωπα αυτά της ελευθερίας τους εκφράσεως την οποία κατοχυρώνει το άρθρο 11 του Χάρτη.

29. Η διατήρηση δεδομένων για τους σκοπούς της ενδεχόμενης προσβάσεως σε αυτά από τις αρμόδιες εθνικές αρχές, όπως την προβλέπει η οδηγία 2006/24, αφορά κατά τρόπο ευθύ και συγκεκριμένο την ιδιωτική ζωή και, έτσι, τα δικαιώματα που κατοχυρώνει το άρθρο 7 του Χάρτη. Επιπλέον, αυτή η διατήρηση δεδομένων εμπίπτει επίσης στο άρθρο 8 του Χάρτη εκ του λόγου ότι αποτελεί επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα κατά την έννοια του άρθρου αυτού και πρέπει, ως εκ τούτου, κατ' ανάγκη να πληροί τις απαιτήσεις της προστασίας των δεδομένων οι οποίες απορρέουν από το άρθρο αυτό (αποφάσεις Volker und Markus Schecke και Eifert, C-92/09 και C-93/09, EU:C:2010:662, σκέψη 47).

30. Μολονότι τα προδικαστικά ερωτήματα στις υπό κρίση υποθέσεις εγείρουν, μεταξύ άλλων, το ζήτημα αρχής εάν τα δεδομένα των συνδρομητών και των εγγεγραμμένων χρηστών μπορούν ή όχι, υπό το πρίσμα του άρθρου 7 του Χάρτη, να διατηρούνται, αφορούν εξίσου το κατά πόσον η οδηγία 2006/24 ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που απορρέουν από το άρθρο 8 του Χάρτη.

31. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω σκέψεων, πρέπει, προκειμένου να απαντηθεί το δεύτερο ερώτημα,

σκέλη β' έως δ', στην υπόθεση C-293/12 και το πρώτο ερώτημα στην υπόθεση C-594/12, να εξεταστεί το κύρος της οδηγίας υπό το πρίσμα των άρθρων 7 και 8 του Χάρτη.

Επί της υπάρξεως επεμβάσεων στα δικαιώματα που κατοχυρώνουν τα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη

32. Επιβάλλοντας τη διατήρηση των δεδομένων που απαριθμεί το άρθρο 5, παράγραφος 1, της οδηγίας 2006/24 και παρέχοντας τη δυνατότητα προσβάσεως των αρμόδιων εθνικών αρχών στα δεδομένα αυτά, η οδηγία παρεκκλίνει, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας, μεταξύ άλλων, στα σημεία 39 και 40 των προτάσεών του, από το καθεστώς της προστασίας του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, που καθιερώνουν οι οδηγίες 95/46 και 2002/58, έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, δεδομένου ότι οι τελευταίες αυτές οδηγίες προέβλεπαν το απόρρητο των επικοινωνιών και των δεδομένων κινήσεως, καθώς και την υποχρέωση διαγραφής ή ανωνυμοποίησης των δεδομένων αυτών, οσάκις δεν είναι πλέον αναγκαία για τη διαβίβαση μιας επικοινωνίας, εκτός και εάν είναι απαραίτητα για την τιμολόγηση και μόνον ενόσω διαρκεί η ανάγκη αυτή.

33. Προκειμένου να στοιχειοθετηθεί μια τέτοια επέμβαση στο θεμελιώδες δικαίωμα του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, ελάχιστη σημασία έχει αν οι γνωστοποιούμενες πληροφορίες είναι ή όχι ευαίσθητου χαρακτήρα ή αν οι εν-

διαφερόμενοι υπέστησαν ή όχι ενδεχομένως δυσμενείς συνέπειες λόγω της επεμβάσεως αυτής (βλ., υπό την έννοια αυτήν, απόφαση Österreichischer Rundfunk κ.λπ., C-465/00, C-138/01 και C-139/01, EU:C:2003:294, σκέψη 75).

34. Εντεύθεν συνάγεται ότι η υποχρέωση που επιβάλλουν τα άρθρα 3 και 6 της οδηγίας 2006/24 στους παρόχους διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίων δικτύων επικοινωνιών να διατηρούν για ορισμένο χρονικό διάστημα τα δεδομένα σχετικά με την ιδιωτική ζωή ενός προσώπου και των επικοινωνιών του, όπως είναι αυτά που απαριθμεί το άρθρο 5 της εν λόγω οδηγίας, συνιστά καθ' εαυτήν επέμβαση στα δικαιώματα που κατοχυρώνει το άρθρο 7 του Χάρτη.

35. Περαιτέρω, η πρόσβαση των αρμόδιων εθνικών αρχών στα δεδομένα συνιστά επιπλέον επέμβαση σε αυτό το θεμελιώδες δικαίωμα (βλ., όσον αφορά το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, ΕΔΔΑ, αποφάσεις Leander κατά Σουηδίας της 26ης Μαρτίου 1987, σειρά Α αριθ. 116, § 48, Rotaru κατά Ρουμανίας [GC], αριθ. 28341/95, § 46, ΕΔΔΑ 2000-V, καθώς και Weber και Saravia κατά Γερμανίας (déc.), αριθ. 54934/00, § 79, ΕΔΔΑ 2006-XI). Έτσι, τα άρθρα 4 και 8 της οδηγίας 2006/24 που προβλέπουν κανόνες σχετικά με την πρόσβαση των αρμόδιων εθνικών αρχών στα δεδομένα στοιχειοθετούν επίσης επέμβαση στα δικαιώματα που κατοχυρώνει το άρθρο 7 του Χάρτη.

36. Ομοίως, η οδηγία 2006/24 συνιστά επέμβαση στο θεμελιώδες δικαίωμα της προστασίας των δεδομένων

προσωπικού χαρακτήρα που κατοχυρώνει το άρθρο 8 του Χάρτη, δεδομένου ότι προβλέπει την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

37. Επιβάλλεται η διαπίστωση ότι η επέμβαση που συνεπάγεται η οδηγία 2006/24 στα θεμελιώδη δικαιώματα που καθιερώνουν τα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη έχει, όπως τόνισε και ο γενικός εισαγγελέας, μεταξύ άλλων, στα σημεία 77 και 80 των προτάσεών του, τεράστιο εύρος και πρέπει να θεωρηθεί ως ιδιαίτερα σοβαρή. Πέραν τούτου, το γεγονός ότι η διατήρηση δεδομένων και η εν συνεχεία χρήση τους πραγματοποιούνται χωρίς ο συνδρομητής ή ο εγγεγραμμένος χρήστης να ενημερώνονται σχετικώς μπορεί να προκαλέσει στα οικεία πρόσωπα, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στα σημεία 52 και 72 των προτάσεών του, την αίσθηση ότι η ιδιωτική τους ζωή αποτελεί το αντικείμενο διαρκούς παρακολούθησής τους.

Επί των λόγων που δικαιολογούν την επέμβαση στα δικαιώματα που κατοχυρώνουν τα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη

38. Κατά το άρθρο 52, παράγραφος 1, του Χάρτη, κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται σε αυτόν πρέπει να προβλέπεται από νόμο, να σέβεται το ουσιαστικό περιεχόμενό τους και, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται σε αυτά τα δικαιώματα και τις ελευθερίες μόνον εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε σκοπούς γενικού

ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων.

39. Όσον αφορά το ουσιαστικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και των λοιπών δικαιωμάτων που καθιερώνει το άρθρο 7 του Χάρτη, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, καίτοι η επιβαλλόμενη από την οδηγία 2006/24 διατήρηση δεδομένων συνιστά ιδιαίτερα σοβαρή επέμβαση στα εν λόγω δικαιώματα, εντούτοις δεν μπορεί να θίξει το περιεχόμενό τους, δεδομένου ότι, όπως συνάγεται από το άρθρο της 1, παράγραφος 2, η οδηγία αυτή δεν επιτρέπει να λαμβάνεται γνώση του περιεχομένου των ηλεκτρονικών επικοινωνιών.

40. Αυτή η διατήρηση δεδομένων δεν μπορεί ούτε να θίξει το ουσιαστικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που καθιερώνει το άρθρο 8 του Χάρτη, εκ του λόγου ότι η οδηγία 2006/24 προβλέπει, στο άρθρο της 7, έναν κανόνα σχετικά με την προστασία και την ασφάλεια των δεδομένων, βάσει του οποίου, υπό την επιφύλαξη των διατάξεων που έχουν εκδοθεί κατ' εφαρμογή των οδηγιών 95/46 και 2002/58, πρέπει να τηρούνται ορισμένες αρχές προστασίας και ασφάλειας δεδομένων από τους παρόχους διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίων δικτύων επικοινωνιών, αρχές κατ' εφαρμογή των οποίων τα κράτη μέλη μεριμνούν για τη λήψη των ενδεδειγμένων τεχνικών και οργανωτικών μέτρων

προστασίας των δεδομένων κατά τυχαιάς ή παράνομης καταστροφής τους ή τυχαιάς απώλειας.

41. Ως προς το ζήτημα εάν η εν λόγω επέμβαση ανταποκρίνεται σε σκοπό γενικού συμφέροντος, πρέπει να τονιστεί ότι, μολονότι η οδηγία 2006/24 αποβλέπει στην εναρμόνιση των διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με τις υποχρεώσεις των εν λόγω παρόχων όσον αφορά τη διατήρηση ορισμένων δεδομένων που παράγονται ή υφίστανται επεξεργασία από αυτούς, εντούτοις ο ουσιαστικός σκοπός της οδηγίας αυτής είναι, όπως προκύπτει από το άρθρο της 1, παράγραφος 1, να διασφαλιστεί η διαθεσιμότητα των εν λόγω δεδομένων για τους σκοπούς της διερευνήσεως, της διαπιστώσεως και της διώξεως σοβαρών ποινικών αδικημάτων, όπως αυτά ορίζονται βάσει του εθνικού δικαίου των κρατών μελών. Ως εκ τούτου, ο ουσιαστικός σκοπός της οδηγίας αυτής είναι να συμβάλει στην καταπολέμηση της βαριάς εγκληματικότητας και έτσι, εν τελευταία αναλύσει, στη δημόσια ασφάλεια.

42. Από τη νομολογία του Δικαστηρίου συνάγεται ότι η καταπολέμηση της διεθνούς τρομοκρατίας αποτελεί σκοπό γενικού συμφέροντος της Ένωσης προκειμένου να διατηρηθεί η διεθνής ειρήνη και η διεθνής ασφάλεια (βλ., υπό την έννοια αυτή, αποφάσεις Kadi και Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου και Επιτροπής, C-402/05 P και C-415/05 P, EU:C:2008:461, σκέψη 363, καθώς και Al-Aqsa κατά Συμβουλίου, C-539/10 P και C-550/10 P, EU:C:2012:711, σκέψη 130). Το ίδιο ισχύει για την καταπολέ-

μηση της βαριάς εγκληματικότητας προκειμένου να διασφαλισθεί η δημόσια ασφάλεια (βλ., υπό την έννοια αυτή, απόφαση Τσακουρίδης, C-145/09, EU:C:2010:708, σκέψεις 46 και 47). Εξάλλου, πρέπει να τονιστεί, συναφώς, ότι το άρθρο 6 του Χάρτη διακηρύσσει το δικαίωμα κάθε προσώπου όχι μόνο στην ελευθερία, αλλά και στην ασφάλεια.

43. Συναφώς, από την αιτιολογική σκέψη 7 της οδηγίας 2006/24 συνάγεται ότι, λόγω της σημαντικής αυξήσεως των δυνατοτήτων των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, το Συμβούλιο «Δικαιοσύνη και Εσωτερικές Υποθέσεις», της 19ης Δεκεμβρίου 2002, τονίζει ότι τα δεδομένα που αφορούν τη χρήση τους είναι ιδιαίτερος σημαντικός και, επομένως, αποτελούν πολύτιμο εργαλείο για την πρόληψη των παραβάσεων και την καταπολέμηση της εγκληματικότητας, και ιδίως του οργανωμένου εγκλήματος.

44. Επομένως, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι η διατήρηση δεδομένων για τους σκοπούς της ενδεχόμενης προσβάσεως σε αυτά από τις αρμόδιες εθνικές αρχές, την οποία επιβάλλει η οδηγία 2006/24, ανταποκρίνεται πράγματι σε σκοπό γενικού συμφέροντος.

45. Υπό τις συνθήκες αυτές, πρέπει να εξεταστεί η αναλογικότητα της διαπιστούμενης επεμβάσεως.

46. Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι η αρχή της αναλογικότητας επιτάσσει, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, οι πράξεις των θεσμικών οργάνων της Ένωσης να μην υπερβαίνουν τα όρια του πρόσφορου και του αναγκαίου μέτρου για την επίτευξη των θεμιτών σκοπών που επιδιώκει η οικεία

ρύθμιση (βλ., υπό την έννοια αυτή, αποφάσεις Afton Chemical, C-343/09, EU:C:2010:419, σκέψη 45, Volker und Markus Schecke και Eifert, EU:C:2010:662, σκέψη 74, Nelson κ.λπ., C-581/10 και C-629/10, EU:C:2012:657, σκέψη 71, Sky Österreich, C-283/11, EU:C:2013:28, σκέψη 50, καθώς και Schaible, C-101/12, EU:C:2013:661, σκέψη 29).

47. Όσον αφορά τον δικαιοδοτικό έλεγχο της τηρήσεως των προϋποθέσεων αυτών, οσάκις πρόκειται για επεμβάσεις σε θεμελιώδη δικαιώματα, η έκταση της εξουσίας εκτιμήσεως του νομοθέτη της Ένωσης μπορεί να περιορίζεται από ορισμένα στοιχεία μεταξύ των οποίων είναι ο οικείος τομέας, η φύση του συγκεκριμένου δικαιώματος που κατοχυρώνει ο Χάρτης, η φύση και η σοβαρότητα της επεμβάσεως, καθώς και ο επιδιωκόμενος από αυτήν σκοπός (βλ., κατ' αναλογία, όσον αφορά το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, ΕΔΔΑ, απόφαση S και Marper κατά Ηνωμένου Βασιλείου [GC], αριθ. 30562/04 και 30566/04, § 102, ΕΔΔΑ 2008-V).

48. Εν προκειμένω, λαμβανομέν[ων] υπόψη, αφενός, της σημασίας που έχει η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα υπό το πρίσμα του θεμελιώδους δικαιώματος του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και, αφετέρου, της εκτάσεως και της σοβαρότητας της παρεμβάσεως στο εν λόγω δικαίωμα που συνεπάγεται η οδηγία 2006/24, η εξουσία εκτιμήσεως του νομοθέτη της Ένωσης είναι περιορισμένη, οπότε επιβάλλεται η διενέργεια ενός αυστηρού ελέγχου.

49. Όσον αφορά το ζήτημα εάν η διατήρηση δεδομένων είναι πρόσφορη προς επίτευξη του σκοπού που επιδιώκει η οδηγία 2006/24, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, λαμβανόμενης υπόψη της αυξανόμενης σημασίας των μέσω ηλεκτρονικής επικοινωνίας, τα δεδομένα που πρέπει να διατηρούνται κατ'εφαρμογήν της εν λόγω οδηγίας παρέχουν στις εθνικές αρχές που είναι αρμόδιες για την κίνηση ποινικών διώξεων πρόσθετες δυνατότητες για τη διαλεύκανση σοβαρών παραβάσεων και, ως προς αυτό, τα εν λόγω δεδομένα αποτελούν ως εκ τούτου χρήσιμο εργαλείο για τις ποινικές έρευνες. Έτσι, η διατήρηση τέτοιων δεδομένων μπορεί να θεωρηθεί ως δυνάμενη να επιτύχει τον σκοπό που επιδιώκει η εν λόγω οδηγία.

50. Η εκτίμηση αυτή δεν κλονίζεται από το γεγονός, το οποίο επικαλούνται, μεταξύ άλλων, οι C. Tschohl και M. Seitzinger καθώς και η Πορτογαλική Κυβέρνηση με τις γραπτές παρατηρήσεις τους προς το Δικαστήριο, ότι υπάρχει πλειάδα μορφών ηλεκτρονικών επικοινωνιών που δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2006/24 ή που παρέχουν τη δυνατότητα ανώνυμης επικοινωνίας. Μολονότι, όπως είναι φυσικό, το γεγονός αυτό μπορεί να περιορίσει τη χρησιμότητα του μέτρου της διατήρησης δεδομένων για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, εντούτοις δεν μπορεί να καταστήσει το μέτρο αυτό απρόσφορο, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 137 των προτάσεών του.

51. Όσον αφορά την αναγκαιότητα της διατήρησης δεδομένων την οποία

επιβάλλει η οδηγία 2006/24, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, βεβαίως, η καταπολέμηση της βαριάς εγκληματικότητας, και ιδίως του οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας, είναι πρωταρχικής σημασίας για τη διασφάλιση της δημόσιας ασφάλειας και η αποτελεσματικότητά της ενδέχεται να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη χρήση σύγχρονων τεχνικών έρευνας. Εντούτοις, ένας τέτοιος σκοπός γενικού συμφέροντος, όσο θεμελιώδης και αν είναι, δεν μπορεί, αυτός και μόνον, να προταθεί ως δικαιολογία προκειμένου το μέτρο της διατήρησης, όπως είναι αυτό που καθιερώνει η οδηγία 2006/24, να θεωρηθεί ως αναγκαίο για τους σκοπούς της εν λόγω καταπολεμήςεως.

52. Όσον αφορά το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, η προστασία αυτού του θεμελιώδους δικαιώματος, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, επιτάσσει, εν πάση περιπτώσει, οι παρεκκλίσεις από την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και οι περιορισμοί της να μην υπερβαίνουν τα όρια του απολύτως αναγκαίου (απόφαση IPI, C-473/12, EU:C:2013:715, σκέψη 39 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

53. Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι η προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, η οποία απορρέει από τη ρητή υποχρέωση που προβλέπει το άρθρο 8, παράγραφος 1, του Χάρτη, αποκτά ιδιαίτερη σημασία για το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής που καθιερώνει το άρθρο του 7.

54. Έτσι, η επίμαχη ρύθμιση της Ένωσης πρέπει να προβλέπει σαφείς και ακριβείς κανόνες που να διέπουν

την έκταση και την εφαρμογή του οικείου μέτρου και να επιβάλλουν έναν ελάχιστο αριθμό απαιτήσεων ούτως ώστε τα πρόσωπα των οποίων τα δεδομένα διατηρούνται να έχουν επαρκείς εγγυήσεις ότι προστατεύονται αποτελεσματικά τα προσωπικού χαρακτήρα δεδομένα τους από κινδύνους καταχρήσεως, καθώς και από οποιασδήποτε αθέμιτη πρόσβαση και οποιασδήποτε αθέμιτη χρήση των δεδομένων αυτών (βλ., κατ' αναλογία, όσον αφορά το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, ΕΔΔΑ, αποφάσεις *Liberty* κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 1ης Ιουλίου 2008, αριθ. 58243/00, §§ 62 και 63, *Rotaru* κατά Ρουμανίας, προπαρατεθείσα, §§ 57 έως 59, καθώς και *S* και *Marper* κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προπαρατεθείσα, § 99).

55. Η ανάγκη να παρέχονται τέτοιες εγγυήσεις είναι κατά μείζονα λόγο σημαντική οσάκις, όπως προβλέπει η οδηγία 2006/24, τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα υποβάλλονται σε αυτόματη επεξεργασία και υπάρχει σημαντικός κίνδυνος παράνομης προσβάσεως σε αυτά (βλ., κατ' αναλογία, όσον αφορά το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, ΕΔΔΑ, αποφάσεις *S* και *Marper* κατά Ηνωμένου Βασιλείου, προπαρατεθείσα, § 103, καθώς και *M. K.* κατά Γαλλίας της 18ης Απριλίου 2013, αριθ. 19522/09, § 35).

56. Ως προς το ζήτημα εάν η επέμβαση που συνεπάγεται η οδηγία 2006/24 περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο μέτρο, πρέπει να τονιστεί ότι η εν λόγω οδηγία επιβάλλει, συμφώνως προς το άρθρο της 3 σε συνδυασμό με το άρθρο της 5, παράγραφος 1, τη διατήρηση όλων των δεδομένων κινήσεως

που αφορούν τη σταθερή τηλεφωνία, την κινητή τηλεφωνία, την πρόσβαση στο διαδίκτυο, την ηλεκτρονική αλληλογραφία μέσω διαδικτύου, καθώς και την τηλεφωνία μέσω διαδικτύου. Έτσι, αφορά όλα τα μέσα ηλεκτρονικής επικοινωνίας των οποίων η χρήση είναι άκρως διαδεδομένη και αυξανόμενης σημασίας στον καθ' ημέραν βίο εκάστου. Περαιτέρω, συμφώνως προς το άρθρο της 3, η εν λόγω οδηγία καλύπτει όλους τους συνδρομητές και τους εγγεγραμμένους χρήστες. Επομένως, συνεπάγεται επέμβαση στα θεμελιώδη δικαιώματα σχεδόν του συνόλου του ευρωπαϊκού πληθυσμού.

57. Συναφώς, επιβάλλεται η διαπίστωση, πρώτον, ότι η οδηγία 2006/24 καλύπτει εν γένει κάθε πρόσωπο και κάθε μέσο ηλεκτρονικής επικοινωνίας, καθώς και το σύνολο των δεδομένων κινήσεως άνευ ουδεμίας διαφοροποίησης, περιορισμού ή εξαιρέσεως σε σχέση προς τον σκοπό της καταπολέμησης των σοβαρών παραβάσεων.

58. Πράγματι, αφενός, η οδηγία 2006/24 αφορά εν γένει το σύνολο των προσώπων που κάνουν χρήση των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, χωρίς εντούτοις τα πρόσωπα, των οποίων τα δεδομένα διατηρούνται, να ευρίσκονται, έστω και εμμέσως, σε κατάσταση δυνάμενη να προκαλέσει ποινικές διώξεις. Συνεπώς, εφαρμόζεται ακόμη και σε πρόσωπα για τα οποία ουδεμία ένδειξη υφίσταται από την οποία θα μπορούσε να προκύψει ότι η συμπεριφορά τους μπορεί να συνδέεται, έστω και κατά τρόπο έμμεσο ή απομεμακρυσμένο, με σοβαρές παραβάσεις. Περαιτέρω, δεν προβλέπει

καμία εξαίρεση, οπότε εφαρμόζεται ακόμη και σε πρόσωπα των οποίων οι επικοινωνίες εμπίπτουν, βάσει των κανόνων του εθνικού δικαίου, στο επαγγελματικό απόρρητο.

59. Αφετέρου, μολοντί σκοπεί να συμβάλει στην καταπολέμηση της βαριάς εγκληματικότητας, η εν λόγω οδηγία δεν απαιτεί να υφίσταται σχέση μεταξύ των δεδομένων, των οποίων τη διατήρηση προβλέπει, και κάποιας απειλής για τη δημόσια ασφάλεια και, ιδίως, δεν περιορίζεται σε διατήρηση η οποία να αφορά είτε δεδομένα σχετικά με μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο και/ή μια συγκεκριμένη γεωγραφική ζώνη και/ή έναν κύκλο συγκεκριμένων προσώπων που θα μπορούσαν να είναι αναμειγμένοι, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, σε κάποια σοβαρή παράβαση είτε πρόσωπα που θα μπορούσαν, για άλλους λόγους, να συμβάλουν, μέσω της διατήρησης των δεδομένων που τους αφορούν, στην πρόληψη, τη διαπίστωση ή τη δίωξη σοβαρών παραβάσεων.

60. Δεύτερον, πέραν αυτής της γενικής απουσίας ορίων υπάρχει και το γεγονός ότι η οδηγία 2006/24 δεν προβλέπει κανένα αντικειμενικό κριτήριο δυνάμενο να οριοθετήσει την πρόσβαση των αρμόδιων εθνικών αρχών στα δεδομένα και στην εν συνεχεία χρήση τους για σκοπούς που άπτονται της προλήψεως, της διαπίστωσης ή της ποινικής δίωξης σε σχέση με παραβάσεις οι οποίες μπορούν, υπό το πρίσμα της εκτάσεως και της σοβαρότητας της επεμβάσεως στα θεμελιώδη δικαιώματα που καθιερώνουν τα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη, να θεωρηθούν

ως αρκούντως σοβαρές προκειμένου να δικαιολογούν μια τέτοια επέμβαση. Αντιθέτως, η οδηγία 2006/24 παραπέμπει απλώς, με το άρθρο της 1, παράγραφος 1, κατά τρόπο γενικόλογο στις σοβαρές παραβάσεις όπως αυτές ορίζονται από το εσωτερικό δίκαιο εκάστου κράτους μέλους.

61. Περαιτέρω, ως προς την πρόσβαση των αρμόδιων εθνικών αρχών στα δεδομένα και στην εν συνεχεία χρήση τους, η οδηγία 2006/24 δεν προβλέπει τις συναφείς ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις. Το άρθρο 4 της εν λόγω οδηγίας, το οποίο διέπει την πρόσβαση των εν λόγω αρχών στα δεδομένα που έχουν διατηρηθεί, δεν ορίζει ρητώς ότι η πρόσβαση αυτή και η εν συνεχεία χρήση των εν λόγω δεδομένων πρέπει να περιορίζεται αυστηρώς στην πρόληψη και τη διαπίστωση επακριβώς καθοριζόμενων σοβαρών παραβάσεων ή στην ποινική δίωξη τέτοιων παραβάσεων, αλλά περιορίζεται να προβλέψει ότι έκαστο κράτος μέλος καθορίζει την εφαρμοστέα διαδικασία και τις προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν ούτως ώστε να επιτρέπεται η πρόσβαση στα διατηρούμενα δεδομένα τηρουμένων των απαιτήσεων της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας.

62. Ειδικότερα, η οδηγία 2006/24 δεν προβλέπει κανένα αντικειμενικό κριτήριο για τον καθορισμό του αριθμού των προσώπων στα οποία επιτρέπεται η πρόσβαση και η εν συνεχεία χρήση των διατηρούμενων δεδομένων στον απολύτως αναγκαίο βαθμό υπό το πρίσμα του επιδιωκόμενου σκοπού. Το κυριότερο είναι ότι η πρόσβαση στα διατη-

ρούμενα δεδομένα από τις αρμόδιες εθνικές αρχές δεν εξαρτάται από προηγούμενο έλεγχο πραγματοποιούμενο είτε από δικαστήριο είτε από ανεξάρτητη διοικητική αρχή με απόφαση σκοπούσα να περιορίσει την πρόσβαση στα δεδομένα και την εν συνεχεία χρήση τους στον απολύτως αναγκαίο βαθμό, προκειμένου να επιτευχθεί ο επιδιωκόμενος σκοπός, και εκδιδόμενη κατόπιν αιτιολογημένης αιτήσεως των αρχών αυτών υποβληθείσας στο πλαίσιο των διαδικασιών για την πρόληψη, τη διαπίστωση ή την ποινική δίωξη. Δεν προβλέπεται ούτε ότι τα κράτη μέλη υπέχουν τη συγκεκριμένη υποχρέωση να προβαίνουν σε τέτοιου είδους οριοθετήσεις.

63. Τρίτον, όσον αφορά τη διάρκεια της διατήρησης των δεδομένων, η οδηγία 2006/24 επιβάλλει, στο άρθρο της 6, τη διατήρησή τους για περίοδο τουλάχιστον έξι μηνών χωρίς να προβαίνει σε οποιαδήποτε διάκριση μεταξύ των κατηγοριών δεδομένων που προβλέπει το άρθρο 5 της εν λόγω οδηγίας αναλόγως της ενδεχόμενης χρησιμότητάς τους για τον επιδιωκόμενο σκοπό ή των θυγομένων προσώπων.

64. Η διάρκεια αυτή κυμαίνεται, περαιτέρω, μεταξύ έξι μηνών τουλάχιστον και είκοσι τεσσάρων μηνών, κατά μέγιστο όριο, χωρίς να διευκρινίζεται ότι ο καθορισμός της διάρκειας διατήρησης πρέπει να στηρίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια προκειμένου να διασφαλίζεται ότι τούτη περιορίζεται στον απολύτως αναγκαίο βαθμό.

65. Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι η οδηγία 2006/24 δεν προβλέπει σαφείς και ακριβείς κανόνες σχετικά με την

έκταση της επεμβάσεως στα θεμελιώδη δικαιώματα που καθιερώνουν τα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη. Συνεπώς, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι η οδηγία αυτή συνεπάγεται μια τεράστιας εκτάσεως και ιδιαιτέρως μεγάλης βαρύτητας στο πλαίσιο της έννομης τάξεως της Ένωσης επέμβαση σε αυτά τα θεμελιώδη δικαιώματα χωρίς η επέμβαση αυτή να οριοθετείται επακριβώς μέσω διατάξεων δυνάμενων να διασφαλίσουν ότι πράγματι περιορίζεται στον απολύτως αναγκαίο βαθμό.

66. Επιπλέον, όσον αφορά τους κανόνες που διέπουν την ασφάλεια και την προστασία των δεδομένων που διατηρούν οι πάροχοι διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίων δικτύων επικοινωνιών, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι η οδηγία 2006/24 δεν προβλέπει επαρκείς εγγυήσεις, όπως είναι αυτές που απαιτεί το άρθρο 8 του Χάρτη, δυνάμενες να διασφαλίσουν την αποτελεσματική προστασία των διατηρούμενων δεδομένων κατά των κινδύνων καταχρήσεως, καθώς και κατά κάθε αθέμιτης προσβάσεως και χρήσεως των δεδομένων αυτών. Πράγματι, κατ' αρχάς, το άρθρο 7 της οδηγίας 2006/24 δεν προβλέπει κανόνες ειδικούς και προσαρμοσμένους στην τεράστια ποσότητα δεδομένων των οποίων τη διατήρηση επιβάλλει η οδηγία αυτή, στον ευαίσθητο χαρακτήρα των δεδομένων αυτών, καθώς και στον κίνδυνο αθέμιτης προσβάσεως σε αυτά, κανόνες προκειμένου, μεταξύ άλλων, να διέπουν κατά τρόπο σαφή και αυστηρό την προστασία και την ασφάλεια των εν λόγω δεδομένων, ούτως ώστε να διασφαλίζουν

την απόλυτη ακεραιότητα και τον απόρρητο χαρακτήρα τους. Επιπλέον, δεν έχει προβλεφθεί ούτε η *in concreto* υποχρέωση των κρατών μελών να θέτουν τέτοιους κανόνες.

67. Το άρθρο 7 της οδηγίας 2006/24, σε συνδυασμό με τα άρθρα 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 2002/58 και 17, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας 95/46, δεν διασφαλίζει την εφαρμογή από τους εν λόγω παρόχους ενός ιδιαίτερου υψηλού επιπέδου προστασίας και ασφάλειας μέσω τεχνικών και οργανωτικών μέτρων, αλλά επιτρέπει, μεταξύ άλλων, στους παρόχους αυτούς να συνεκτιμούν οικονομικές παραμέτρους κατά τον καθορισμό του επιπέδου προστασίας που εφαρμόζουν, όσον αφορά το κόστος εφαρμογής των μέτρων ασφαλείας. Ειδικότερα, η οδηγία 2006/24 δεν διασφαλίζει την οριστική καταστροφή των δεδομένων με το πέρας της διάρκειας της διατήρησής τους.

68. Δεύτερον, πρέπει να προστεθεί ότι η εν λόγω οδηγία δεν επιβάλλει τη διατήρηση των εν λόγω δεδομένων εντός των εδαφικών ορίων της Ένωσης και, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι διασφαλίζει πλήρως τον έλεγχο από ανεξάρτητη αρχή, τον οποίο ρητώς απαιτεί το άρθρο 8, παράγραφος 3, του Χάρτη, της τηρήσεως των απαιτήσεων προστασίας και ασφάλειας, όπως αυτές εξετέθησαν στις δύο προηγούμενες σκέψεις. Ωστόσο, ένας τέτοιος έλεγχος πραγματοποιούμενος επί τη βάση του δικαίου της Ένωσης συνιστά ουσιώδες στοιχείο του σεβασμού της προστασίας των προσώπων

έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (βλ., υπό την έννοια αυτή, απόφαση Επιτροπή κατά Αυστρίας, C-614/10, EU:C:2012:631, σκέψη 37).

69. Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των ανωτέρω εκτιμήσεων, πρέπει να θεωρηθεί ότι ο νομοθέτης της Ένωσης, εκδίδοντας την οδηγία 2006/24, υπερέβη τα όρια που επιβάλλει η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8 και 52, παράγραφος 1, του Χάρτη.

70. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές, παρέλκει η εξέταση του κύρους της οδηγίας 2006/24 υπό το πρίσμα του άρθρου 11 του Χάρτη.

71. Κατά συνέπεια, στο δεύτερο ερώτημα, σκέλη β' έως δ', στην υπόθεση C-293/12 και στο πρώτο ερώτημα στην υπόθεση C-594/12 προσήκει η απάντηση ότι η οδηγία 2006/24 είναι ανίσχυρη.

Επί του πρώτου ερωτήματος και επί του δευτέρου ερωτήματος, σκέλη α' και ε', καθώς και επί του τρίτου ερωτήματος στην υπόθεση C-293/12 και επί του δευτέρου ερωτήματος στην υπόθεση C-594/12

72. Εξ όσων κρίθηκαν στην προηγούμενη σκέψη συνάγεται ότι παρέλκει η απάντηση στο πρώτο ερώτημα, στο δεύτερο ερώτημα, σκέλη α' και ε', και στο τρίτο ερώτημα στην υπόθεση C-293/12, καθώς και στο δεύτερο ερώτημα στην υπόθεση C-594/12.

(...)

[*Κηρύσσει την ακυρότητα της Οδηγίας*]

Παρατηρήσεις

Με την ανωτέρω δημοσιευόμενη προδικαστική απόφαση της 8^{ης}.4.2014 του ΔΕΕ γράφτηκε ο αυθεντικός, νομολογιακός επίλογος στην οχτάχρονη διάρκειας διαδρομή που διήνυσε η Οδηγία 2006/24/EK για την υποχρεωτική προληπτική διατήρηση των τηλεπικοινωνιακών δεδομένων στην ενωσιακή έννομη τάξη. Αναγιγνωσκόμενη, ως οφείλει, υπό το φως της ένθεσής της σε ένα ευρύτερο πραγματολογικό πλαίσιο αναφοράς, όπως αυτό συντίθεται από τα συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτικά συμφραζόμενα που έχουν διαμορφωθεί -μετά τις αποκαλύψεις Snowden για το σκάνδαλο PRISM- γύρω από το φαινόμενο της *διακρατικής, καθολικής ηλεκτρονικής παρακολούθησης* στην Ευρώπη και τις ανεξέλεγκτες διαστάσεις του, η ούτως ή άλλως δρομολογούσα ραγδαίες κανονιστικές εξελίξεις κήρυξη της ακυρότητας της Οδηγίας *με αναδρομική ισχύ*¹ μέσω της εν λόγω δικαστικής κρίσης αποκτά ακόμη μεγαλύτερη *σημειολογική/συμβολική* αλλά και *πρακτική* σπουδαιότητα. Συμβολική, γιατί είναι από τις σπάνιες φορές που κηρύσσεται το ουσία ανίσχυρο μιας πράξης του παράγωγου ενωσιακού δικαίου *στο σύνολό της*² και πρακτική, γιατί ορθώνονται *συγκεκριμένοι* φραγμοί στην κανονιστική ευχέρεια του ενωσιακού νομοθέτη να εισάγει περιορισμούς στην προστασία των δικαιωμάτων των άρθρων 7 και 8 ΧΘΔΕΕ για λόγους προάσπισης της δημόσιας ασφάλειας και καταστολής της σοβαρής εγκληματικότητας, *με αυτούσια, αναλογική εφαρμογή του στρασβουργιανού δόγματος του περιθωρίου εκτίμησης*³.

¹ Όπως διευκρινίζεται στο υπ' αριθμ. 54/14 Δελτίο Τύπου του Δικαστηρίου, εφόσον στην Απόφαση δεν τίθεται κάποιος χρονικός περιορισμός ως προς την έναρξη των αποτελεσμάτων της η κήρυξη της ακυρότητας ισχύει *ex tunc*, από την ημερομηνία ενεργοποίησης της Οδηγίας (: 20 μέρες μετά τη δημοσίευση στην Επίσημη Εφημερίδα, κατά τα προβλεπόμενα στο άρθρο 16 του νομοθετήματος).

² Είναι χαρακτηριστικό ότι την πενταετία 2001-2005 μόλις για μία Οδηγία και πέντε Κανονισμούς εκδόθηκαν εν μέρει ή εν όλω ακυρωτικές αποφάσεις από το ΔΕΕ (ποσοστό ακύρωσης: 19,4%), βλ. έτσι τα στατιστικά στοιχεία σε TRIDIMAS T./GARI G., *Winners and Losers in Luxembourg: A Statistical Analysis of Judicial Review Before the European Court of Justice and the Court of First Instance (2001-2005)*, *ELRev.* 35:2 (2010), 131 επ. (149).

³ Για τη διαφαινόμενη τάση αποδοχής του δόγματος και από άλλα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα εκτός του «πρωτοπόρου» ΕΔΔΑ, βλ. σε SHANY Y., *Toward a General Margin of Appreciation Doctrine?*, *EJIL* 16:5 (2005), 907-940, με επικριτικά σχόλια για την αντίθετη πρακτική του Διεθνούς Δικαστηρίου.

Ο ιστορικός περίγυρος της απόφασης, του οποίου η συνεκτίμηση είναι αναγκαία για την κατανόηση των *πολλαπλών μηνυμάτων* που αυτή στέλνει εντός και εκτός ΕΕ, βρίσκει την τελευταία σε μία κατάσταση περιδίνησης στην τροχιά αλληπάλληλων μιντιακών διαρροών απόρρητων εγγράφων αρχικά και πορισμάτων εξεταστικών επιτροπών στη συνέχεια, να κλυδωνίζεται τους τελευταίους μήνες από μια *πολυεπίπεδη κρίση συνταγματικών αρχών, πολιτειακών θεσμών και κοινών θεμελιωδών αξιών, δηλ. ατομικών ελευθεριών, δημοκρατίας και κράτους δικαίου* (βλ. άρθρο 2 ΣΕΕ). Εντελώς επιγραμματικά, το χρονικό του σημερινού προβλήματος που έχει ενσκήψει στην ευρω-ενωσιακή κοινοπολιτειακή οντότητα και επιτάσσει την επείγουσα λήψη στοχευμένων πρωτοβουλιών, όπως τις εισηγείται το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σε πρόσφατο Ψήφισμά του⁴, έχει ως εξής: Σε πρώτη φάση (Ιούνιος 2013), κυριάρχησε ένα διάχυτο αίσθημα λαϊκής δυσφορίας απέναντι στους ευρωπαϊκούς θεσμούς για την ανετοιμότητα ή ολιγωρία που επιδείχθηκε ως προς την αποτροπή της συστηματικής αθρόας παραβίασης των συνταγματικών ελευθεριών των Ευρωπαίων πολιτών ως απόρροια της *οικουμενικής εμβέλειας κυβερνο-μαζικής παρακολούθησης* στην οποία φέρονται να είχαν επιδοθεί οι αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες, ιδίως η NSA, με την επιχειρησιακή αρωγή του βρετανικού στρατηγικού τους εταίρου, της GCHQ⁵. Αργότερα όμως, η πρόοδος των ερευνών που

⁴ Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 12^{ης} Μαρτίου 2014 σχετικά με το πρόγραμμα παρακολούθησης της υπηρεσίας εθνικής ασφάλειας (NSA) των ΗΠΑ, τα όργανα παρακολούθησης σε διάφορα κράτη μέλη και τον αντίκτυπό τους στα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών της ΕΕ, και με τη διατλαντική συνεργασία στον τομέα της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων (2013/2188 (INI)), P7_TA-PROV(2014)0230 [εφεξής: Ψήφισμα]. Το τελευταίο αποτελεί συνέχεια Ψηφίσματος του ίδιου οργάνου που είχε εγκριθεί στις 4.7.2013 (P7_TA(2013)0322) και ανέθετε στην Επιτροπή Πολιτικών Ελευθεριών, Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων (LIBE) τη διεξαγωγή ενδελεχούς έρευνας γύρω από το θέμα. Συνεπώς, κωδικοποιεί τα πορίσματα της έρευνας (σελ. 21 επ.) και περιλαμβάνει συγκεκριμένες συστάσεις (σελ. 25 επ.), όπως επίσης και τη θέσπιση ενός ευρωπαϊκού ψηφιακού *habeas corpus* για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ψηφιακή εποχή με 8 δράσεις, του οποίου την εφαρμογή θα εποπτεύσει το ίδιο το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (σελ. 47 επ.).

⁵ Το δαιδαλώδες δίκτυο των τεχνολογικά εξελιγμένων συστημάτων συλλογής πληροφοριών που, με βάση τα όσα ήρθαν στο φως της δημοσιότητας, είχε στηθεί από την NSA και άλλες αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες περιελάμβανε μια σειρά από προγράμματα όπως το UPSTREAM, το PRISM, το XKeyscore ή το BULLRUN, τα οποία επέτρεπαν τη μαζική ηλεκτρονική παρακολούθηση όλης της υφηλίου (πλην των Αμερικανών πολιτών) μέσω: της χωρίς δικαστικό ένταλμα καλωδιακής υποκλοπής των

διατάχθηκαν και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού με σκοπό να εξακριβωθεί ποιος, πώς και για πόσο παρακολουθούσε ποιον, στοχοποίησε και ορισμένες άλλες από τις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές υπηρεσίες πληροφοριών και ασφάλειας (επί παραδείγματι τη γαλλική, τη γερμανική, την ολλανδική και τη σουηδική): *i)* για την ανάπτυξη παρόμοιας, γενικευμένης διαδικτυακής και τηλεφωνικής κατασκοπευτικής δράσης (ενδεχομένως και σε επίπεδο οικονομικής, βιομηχανικής ή πολιτικής κατασκοπείας άλλων κρατών μελών) και *ii)* για σκιώδεις συμμαχικές διασυνδέσεις τους με την NSA μέσω της συμμετοχής τους σε προγράμματα ανταλλαγής πληροφοριών/προϊόντων δορυφορικών ή καλωδιακών υποκλοπών, όπως το “9 eyes” ή το “14 eyes”⁶. Η εξέλιξη αυτή μετέφερε, όπως ήταν φυσικό, την αρ-

online επικοινωνιών (UPSTREAM), της άμεσης πρόσβασης στους κεντρικούς εξυπηρετητές κορυφαίων διαδικτυακών κολοσσών των ΗΠΑ, όπως Yahoo!, Microsoft, Google, Apple, Facebook, Skype και της διεξαγωγής επιδρομών αλίευσης των δεδομένων τους (PRISM), της ανάλυσης του περιεχομένου των επικοινωνιών και των μεταδεδομένων (XKeyscore) ή της παράκαμψης των μεθόδων διαδικτυακής κρυπτογράφησης (BULLRUN). Επιπλέον, η βρετανική υπηρεσία πληροφοριών GCHQ (Government Communication Headquarters) σε συνεργασία με την NSA φέρεται να έκανε χρήση αντίστοιχων προγραμμάτων παρακολούθησης (TEMPORA), αποκρυπτογράφησης (Edgehill) και διενέργειας στοχευμένων επιθέσεων “man-in-the-middle” κατά πληροφοριακών συστημάτων με τις κωδικές ονομασίες Quantumtheory και Foxacid. Αξίζει να αναφερθεί ότι η αμερικανοβρετανική συνεργασία σε επίπεδο υπηρεσιών πληροφοριών που στηρίζεται σε ανοιχτούς διαύλους επικοινωνίας και πρόσβαση στις εκατέρωθεν βάσεις δεδομένων χρονολογείται από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Βλ. για όλα αυτά στο ανωτέρω Ψήφισμα (σελ. 22), στο Σχέδιο Έκθεσης (εισηγητής MORAES C.), 21.2.2014, PE 526.085v03-00, A7-0139/2014 με συνημμένα όλα τα συνοδευτικά ενημερωτικά έγγραφα, όπως επίσης και στο κατατοπιστικό Ενημερωτικό Σημείωμα του BOWDEN C. για λογαριασμό της LIBE με τίτλο: The US Surveillance Programmes and Their Impact on EU Citizen's Fundamental Rights, PE 474.405, September 2013, σελ. 12 επ. (με περαιτέρω παραπομπές). Πρβλ. ακόμη πιο γενικά τις πρώτες επιστημονικές αντιδράσεις από το ξέσπασμα του σκανδάλου σε BIGO D. ET ALS., Open Season for Data Fishing on the Web- The Challenges of the US PRISM Programme for the EU, CEPS Policy Brief, No. 293/18.6.2013, Centre for European Policy Studies, Brussels.

⁶ Βλ. έτσι στο Ψήφισμα, όπ.π., αλλά και στη συγκριτική Μελέτη των BIGO D. ET ALS. για λογαριασμό της LIBE με τίτλο: National Programmes for Mass Surveillance of Personal Data in EU Member States and Their Compatibility With EU Law, PE 493.032, October 2013, σελ. 21 επ., από την οποία προκύπτει, μεταξύ άλλων, ότι οι εν λόγω μυστικές υπηρεσίες έχουν εμπλουτίσει το εποπτικό τους οπλοστάσιο και με πρακτικές τύπου “upstreaming” (: παγίδευση πληροφοριακών συστημάτων με σκοπό την υποκλοπή των δεδομένων τους). Πρβλ. ακόμη την καίρια, σφαιρική κάλυψη του θέματος

χική κρίση εμπιστοσύνης στις σχέσεις πολιτών-Ένωσης εντός εθνικών συνόρων μετασηματίζοντάς την σε κρίση εμπιστοσύνης στις σχέσεις πολιτών-εθνικών κυβερνήσεων, επιμολύνοντας παράλληλα τους ισχυρούς εταιρικούς δεσμούς αλληλεγγύης μεταξύ των τελευταίων που χτίζονται στη βάση της αρχής της ειλικρινούς, καλόπιστης συνεργασίας (βλ. άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ).

Κοντολογίς, λοιπόν, η Ευρώπη σήμερα μέμφεται για την αδυναμία της αφενός να αναχαιτίσει την ψηφιακή «επέλαση» της μεγαλύτερης ανά τον κόσμο υπηρεσίας μυστικής παρακολούθησης στην εδαφική της επικράτεια, παρά τις επανειλημμένες προειδοποιήσεις που είχε δεχθεί⁷, και αφετέρου να εποπτεύσει αποτελεσματικά τα του οίκου της, αποσοβώντας το ενδεχόμενο αμοιβαίας, διακρατικής κατασκοπείας και καθολικής παρακολούθησης των διασυνοριακών ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Συνειδητοποιεί δε, μετά τη διολίσθηση σε καθαρά ολοκληρωτικές πρακτικές άλλων εποχών από πλευράς και των ευρωπαϊκών μυστικών υπηρεσιών, πως το πραγματικό διακύβευμα του σκανδάλου δεν αφορά πλέον μόνο στην τρώση των ατομικών ελευθεριών και τη διάβρωση του κράτους δικαίου, ώστε ο διάλογος να αναλώνεται σε προτάσεις έλλογης εξισορρόπησης της διασφάλισης της ιδιωτικότητας και της δημόσιας ασφάλειας· αφορά πρωτίστως στην υπονόμηση της ίδιας της θεμελιώδους αρχής της συλλογικής ελευθερίας με πολιτική ισότητα, δηλ. της *δημοκρατίας*⁸.

Στην αποφόρτιση τούτου του κλίματος και την αποκατάσταση της κλονισμένης εμπιστοσύνης και της αξιακής ομαλότητας έρχεται να συμβάλλει

από τους BAUMAN Z. ET ALS., After Snowden: Rethinking the Impact of Surveillance, *International Political Sociology* 8:2 (2014), 121-144, οι οποίοι κάνουν λόγο (126) για «αποικιοποίηση» «αυτού που εξακολουθούμε να αποκαλούμε εθνική ασφάλεια» από μία «νέα αριστοκρατία των υπηρεσιών πληροφοριών, δρώσα εντός μιας ολοένα και πιο αυτόνομης διακρατικής αρένας». Για τις ελληνικού ενδιαφέροντος παρενέργειες του σκανδάλου, βλ. στο δημοσίευμα της εφημερίδας ΤΑ ΝΕΑ: ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ Χ., Κωδικός επικοινωνίας: Πώς η Γερμανία παρακολουθεί τους Έλληνες μέσω Ίντερνετ, ΤΑ ΝΕΑ, 14-15.6.2014, σελ. 14-15, όπου αποκαλύπτεται πώς η γερμανική Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Πληροφοριών (BND) από τον Απρίλιο του 2010 είχε απλώσει τα πλοκάμια της τηλεπικοινωνιακής της παρακολούθησης σε 196 χώρες-«στόχους» (μεταξύ αυτών και η Ελλάδα) αποκτώντας απ' ευθείας πρόσβαση στον υπερκόμβο DE-CIX. Ανάμεσα στους παρόχους που συνήψαν εταιρικές συμφωνίες με τον DE-CIX συγκαταλέγονται οι: Forthnet, OTEGlobe και CYTA.

⁷ Βλ. πολύ χαρακτηριστικά την κριτική που ασκεί ο BOWDEN, όπ.π., 30-31.

⁸ Τούτο τονίζεται εμφατικά και επανειλημμένα σε όλα τα κείμενα των προηγούμενων σημ. με αριθμ. 4-6.

το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου, εκφράζοντας την ανεπιφύλακτη, ομόθυμη καταδίκη του στο καθεστώς της αδιάκριτης τηλεπικοινωνιακής επιτήρησης, από το οποίο στέρησε το ευρωπαϊκό νομιμοποιητικό του έρεισμα. Κατά τη συνεκδίκαση των δύο υποθέσεων (C-293/12 και C-594/12), το ΔΕΕ συμπύκνωσε τα διάφορα προδικαστικά ερωτήματα που τέθηκαν ενώπιόν του σε σχέση με το ουσιαστικό κύρος της Οδηγίας από το Ανώτατο Δικαστήριο της Ιρλανδίας και το Αυστριακό Συνταγματικό Δικαστήριο αντίστοιχα, σε ένα: τη διάγνωση της συμβατότητας του νομοθετήματος με τις διατάξεις των άρθρων 7, 8 και 11 ΧΘΔΕΕ. Για να καταλήξει στην αρνητική, ακυρωτική του απόφαση θεμελίωσε πρώτα *in casu* τόσο την εφαρμογή («συνάφεια») των ανωτέρω ρυθμίσεων (σκ. 24-31), όσο και τη στοιχειοθέτηση της «επέμβασης» (σκ. 32-37, την οποία χαρακτήρισε ως «εκτεταμένη» και «ιδιαίτερα σοβαρή», επιλέγοντας ως κανονιστικούς μοχλούς της αξιολόγησής του τα άρθρα 7 και 8 ΧΘΔΕΕ) και επικεντρώθηκε στη συνέχεια στην εξέταση της δικαιολόγησης της «επέμβασης» από τη σκοπιά της πλήρωσης ή μη των τασσόμενων από το άρθρο 52 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ κριτηρίων νομιμότητας (σκ. 38-69).

Σε αντίθεση με τις Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα, -των οποίων το περιεχόμενο εξάλλου ελάχιστα αποδίδει στις βασικές της κατευθύνσεις η απόφαση-, ο εκτιμητικός δικανικός συλλογισμός του Δικαστηρίου δεν διήλθε καθόλου μέσα από το στάδιο της *τυπικής νομιμότητας/νομιμοποίησης της «επέμβασης»* αποφεύγοντας έτσι σοφά και τη δική του αυτοπαγίδευση στο έλλειμμα «προβλεψιμότητας» της Οδηγίας⁹. Εκείνο που τονίστηκε αφετηριακά είναι πως το ρυθμιστικό πλέγμα του νομοθετήματος δεν αντιστρατεύεται την *ουσία* κανενός από τα δύο περιοριζόμενα δικαιώματα, εφόσον η υποχρέωση προληπτικής διατήρησης δεν επεκτείνεται στα εσωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας (σε ό,τι αφορά στο δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή- σκ. 39) και τυποποιούνται πράγματι κανόνες προστασίας και ασφάλειας των δεδομένων (αναφορικά με το δικαίωμα του άρθρου 8 ΧΘΔΕΕ- σκ. 40). Πρόκειται για διευκρίνιση αφιερωμένη στη άρση

⁹ Βλ. Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα P. Cruz –Villalón επί των συνεκδικαζόμενων υποθέσεων C-293/12 (Digital Rights Ireland Ltd.) και C-594/12 (Seitlinger κλπ.), σημεία 108 επ. (131). Για το ότι η διερεύνηση των *minimum* προστατευτικών εγγυήσεων εντάσσεται στο επίπεδο ελέγχου της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας, βλ. σε ΛΑΧΑΝΑ Κ.-Χ., *Quod ab initio non valet, in tractu temporis non convalescit*: Νομική θεμελίωση της ασυμβατότητας της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ προς το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ με αναγωγή στα νομολογιακά προηγούμενα (*stare decisis*) του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, *ΠοινΔικ* 12/2013, 1137-1153 (1145-1146).

της διχογνωμίας που είχε προκαλέσει παλαιότερη, αμφήριστη νομολογιακή διατύπωση γύρω από τη διασύνδεση μεταξύ των αρχών της απαγόρευσης προσβολής της ουσίας του δικαιώματος και της αναλογικότητας και το εάν η συμφωνία προς την πρώτη αποκλείει την αντίθεση στη δεύτερη¹⁰. Συνεπώς, το ΔΕΕ εδώ, ελέγχοντας την τήρηση της θεσμοθετημένης στο άρθρο 52 παρ. 1 εδ. α' ΧΘΔΕΕ απαγορευτικής αρχής, δράττεται της ευκαιρίας να αποσαφηνίσει ότι ακόμη και εάν μια επέμβαση δεν καταλύει τον πυρήνα του προσβαλλόμενου δικαιώματος, εξακολουθεί να υπόκειται στον έλεγχο της αναλογικότητάς της.

Επί της *δεύτερης*, τελεολογικού χαρακτήρα διαπιστωτικής βαθμίδας, οι Ευρωπαίοι δικαστές, ερειδόμενοι σε γνωστά νομολογιακά προηγούμενα (σκ. 42), τοποθετήθηκαν υπέρ της *in concreto* εκπλήρωσης ενός γνήσιου «σκοπού γενικού συμφέροντος», όπως είναι η καταπολέμηση της σοβαρής εγκληματικότητας και η προάσπιση της δημόσιας ασφάλειας που ανάγονται στη – διακριτέα από την *πρωτογενή, εναρμονιστική* επιδίωξη του νομοθετήματος – «ουσιαστική στόχευσή» του (σκ. 41). Η υπαγωγή της καταστολής της διεθνούς τρομοκρατίας (*Kadi I*) και της βαριάς εγκληματικότητας (*Τσακουρίδης*) στους «σκοπούς γενικού συμφέροντος» της Ένωσης και άρα στους θεμιτούς λόγους περιορισμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά την έννοια του άρθρου 52 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ, αναδείχθηκε ως δίδαγμα της νεότερης και *διαρκώς εξελισσόμενης* υπό το καθεστώς της διευρυμένης μετά-Λισσαβόνας ελεγκτικής δικαιοδοσίας του ΔΕΕ, νομολογίας του. Από την αναγνώριση της θεμελιακότητας των «συνταγματοποιημένων» πλέον ενωσιακών ελευθεριών και της *erga omnes* δεσμευτικότητάς τους σε όλο το φάσμα των πολιτικών της ΕΕ¹¹ μέχρι σήμερα, ο ενωσιακός δικαστικός έλεγχος των «κοινοτικών» παραβιάσεων τους έχει *εντατικοποιηθεί, αυστηροποιηθεί, συστηματοποιηθεί και οριοθετήσει λεπτομερώς την έκταση των*

¹⁰ Βλ. υπόθεση C-112/00 *Schmidberger*, 12.6.2003, Συλλ.-I 5659, σκ. 80 και παρουσίαση των δύο πιθανών αναγνώσεων της σε CRAIG P., *EU Administrative Law*, Oxford: OUP (2012), 610.

¹¹ Βλ. συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-402/05 P και C-415/05 P, *Kadi* και *Al Barakaat Foundation/Συμβούλιο, Επιτροπή*, 3.9.2008, Συλλ.-I 6351, σκ. 285. Για την ενδιαφέρουσα άποψη ότι στη νομολογία της σειράς *Kadi* (βλ. επομ. σημ.) ανιχνεύονται ψήγματα της δικαιοδικής προστασίας των προσωπικών δεδομένων με στόχο τη διασφάλιση και άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως εκείνο της υπεράσπισης και της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας, βλ. σε HIJMANS H./SCIROCCO A., *Shortcomings in EU Data Protection in the Third and the Second Pillars. Can the Lisbon Treaty be Expected to Help?*, *CMLRev* 46 (2009), 1485-1525 (1509 επ.).

ανεκτών περιορισμών που επιβάλλονται στα δικαιώματα χάριν της προστασίας των συλλογικών συμφερόντων που συνδέονται με τη δημόσια ασφάλεια και την ποινική καταστολή¹². Εκτός από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ, οι ίδιες αυστηρές δεσμεύσεις και η ίδια στενότητα του χορηγούμενου εκτιμητικού περιθωρίου ισχύουν εξίσου και για τους έτερους αποδέκτες της τυποποιημένης στο άρθρο 51 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ υποχρέωσης, δηλ. τα κράτη μέλη. Έτσι, και ως προς τα εθνικά κανονιστικά μέτρα τήρησης της δημόσιας τάξης και ασφάλειας που λαμβάνονται «σε εφαρμογή» των ευρωπαϊκών κανόνων, το ΔΕΕ έχει υφάνει τον ακριβή καθοδηγητικό μίτο για τη διενέργεια του (εθνικού) δικαστικού ελέγχου της νομιμότητάς τους, περιχαρακώνοντας σε συγκεκριμένο πλαίσιο το εύρος της διακριτικής ευχέρειας που απολαμβάνουν τα κράτη μέλη κατά την εισαγωγή παρεκκλίσεων ή εξαιρέσεων από τις θετικοποιημένες στο πρωτογενές ή παράγωγο ενωσιακό δίκαιο συμβατικές τους υποχρεώσεις, για λόγους προάσπισης της εσωτερικής και εξωτερικής τους ασφάλειας¹³.

¹² Το ορόσημο για τη μεταβολή εντοπίζεται χρονολογικά στο 2013, έτος έκδοσης των εξής αποφάσεων: υπόθεση C-300/11, ΖΖ, 4.6.2013, αδημ., συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-584/10 P, C-593/10 P και C-595/10 P, Επιτροπή κλπ./Kadi (Kadi II), 18.7.2013, αδημ. σκ. 101 επ. (115, 116, 119) και υπόθεση C-280/12, Συμβούλιο/Fulmen και Mahmoudian, 28.11.2013, αδημ., σκ. 64 επ. Μέχρι τότε ο ασκούμενος επί των πράξεων των οργάνων της ΕΕ δικαιοδοτικός έλεγχος διακρίνονταν για τη σχετική χαλαρότητά του και την αναγνώριση ενός ευρέος περιθωρίου εκτιμητικής εξουσίας, βλ. ΔΕΕ, Kadi I, όπ.π., σκ. 360, όπως και τη νομολογία του Πρωτοδικείου: υπόθεση T-228/02, Organisation des Mudjahedines du peuple d' Iran/Συμβούλιο, 12.12.2006, Συλλ.Π-4665, σκ. 154 επ. (159), υπόθεση T-256/07, People's Mojahedin Organization of Iran/Συμβούλιο, 23.10.2008, Συλλ.Π-3019, σκ. 138-139, συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-246/08 και T-332/08, Melli Bank/Συμβούλιο, 9.7.2009, Συλλ.Π-2629, σκ. 45.

¹³ Συγκεκριμένα, τα προβλεπόμενα από τις ιδρυτικές Συνθήκες κανονιστικά θεμέλια επιτρεπτού των παρεκκλίσεων για την προστασία των «ουσιωδών συμφερόντων ασφάλειας» (όπως είναι ενδεικτικά τα άρθρα 45, 52, 65 παρ.1 περ. β', 202, 346 παρ.1 ΣΛΕΕ κλπ.) γίνεται δεκτό πως αφορούν σε «απολύτως εξαιρετικές και σαφώς προσδιορισμένες περιπτώσεις καταστάσεων ικανών να απειλήσουν τη δημόσια ασφάλεια» και ότι δεν εγκαθιδρύουν ούτε κάποια τυχόν «γενική» ή «εγγενή» επιφύλαξη υπέρ του συλλήβδην εκτοπισμού όλων των προρηθέντων εθνικών μέτρων από την κανονιστική εμβέλεια της ενωσιακής νομοθεσίας -εφόσον κάτι τέτοιο θα έθιγε τη δεσμευτικότητα και ομοιόμορφη εφαρμογή της νομοθεσίας αυτής- ούτε κάποιο τεκμήριο υπέρ της ύπαρξης και του βασίμου των λόγων που επικαλούνται οι δημόσιες αρχές, οι οποίες άρα οφείλουν να αποδείξουν ενώπιον του εθνικού τους δικαστή και με βάση τους οικείους δικονομικούς κανόνες τη συνδρομή συγκεκριμένων όρων διακινδύνευσης της ασφάλειας του κράτους τους που να δικαιολογούν την παρέκκλιση. Ανάλογες, ελα-

Πέρα από την *εσωτερική ασφάλεια του ενωσιακού οικοδομήματος*, νοούμενη ως *αντικειμενική αξία και καταστατική, οργανωτική αρχή της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης* (βλ. άρθρα 3 παρ. 2 ΣΕΕ και 67 παρ. 3 ΣΛΕΕ) η οποία συμπλέκεται εννοιολογικά με την πολιτειακή, δημόσια ασφάλεια των κρατών μελών (χωρίς όμως να ταυτίζεται μαζί της¹⁴) και λειτουργεί ως θεμιτός λόγος περιορισμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στην ίδια σκέψη (υπ' αριθμ. 42) θίγεται και μία άλλη πτυχή του μεγέθους της ασφάλειας, η *προσωπική*. Γίνεται συγκεκριμένα αναφορά στη ρηματικά ευσύνοπτη, αλλά μεστή νοηματικού φορτίου διάταξη του άρθρου 6 ΧΘΔΕΕ και μάλιστα σημειώνεται η μέσω αυτής κατοχύρωση του δικαιώματος καθενός όχι μόνο στην ελευθερία *αλλά και στην ασφάλεια*. Στο σημείο αυτό απαιτείται

φρώς ηπιότερες δεσμεύσεις ισχύουν και για τις θεσπιζόμενες από το *δευτερογενές ενωσιακό δίκαιο ειδικές ρήτρες δυνητικής εξαίρεσης* (όπως λ.χ. εκείνη του άρθρου 3 παρ. 2 της Οδηγίας 95/46/ΕΚ- ΕΕ 1995 L 281/31) οι οποίες *ως παρεκκλίσεις από θεμελιώδεις ελευθερίες* είναι και αυτές, όπως οι γενικές, *συσταλτικά ερμηνευόμενες υπό το φως του άρθρου 52 παρ.1 ΧΘΔΕΕ*, βλ. ενδεικτικά υποθέσεις: C-83/94, *Leifer κλπ.*, 17.10.1995, Συλλ. I-3231, σκ. 35, C-273/97, *Sirdar*, 26.10.1999, Συλλ. I-7403, σκ. 15, 27, C-285/98, *Kreil*, 11.1.2000, Συλλ. I-69, σκ. 15, C-239/06, *Επιτροπή/Ιταλία*, 15.12.2009, Συλλ. I-11913, σκ. 46 και C- 300/11, *ZZ*, όπ.π., σκ. 38.

¹⁴ Παρά την αδιαμφισβήτητη, λόγω της προϊούσας εμβάθυνσης της ενοποιητικής διαδικασίας, αλληλοεπικάλυψή τους είναι γνωστό ότι τα μεγέθη της ενωσιακής και της εθνικής ασφάλειας δεν ταυτίζονται και ότι το δεύτερο συνεχίζει ακόμη και μετά την «κοινοτικοποίηση» του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (ΧΕΑΔ) να εντάσσεται θεσμικά στα πεδία αποκλειστικής αρμοδιότητας των κρατών μελών επί του οποίου ούτε η Ένωση ούτε τα δικαιοδοτικά της όργανα εξουσιοδοτούνται να αναμειγνύονται (βλ. άρθρα 4 παρ. 2 ΣΕΕ, 72 ΣΛΕΕ, 276 ΣΛΕΕ). Περαιτέρω, σε αντίθεση με την (πολιτειακή) *δημόσια ασφάλεια* η οποία διαθέτει σαφή δικαιοϊκή εννοιολόγηση [βλ. γι' αυτήν σε ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ Θ, *Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική- Συγκριτική προσέγγιση*, β' εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη (2005), 60 επ.], το ορολογικό περίβλημα της «*εσωτερικής ασφάλειας της ΕΕ*» παραμένει εξαιρετικά ρευστό δεδομένου ότι δεν έχει ακόμη δοθεί κάποιος επίσημος ορισμός της και η ίδια εξακολουθεί να στεγάζει υπό τη σκέπη της ομώνυμης Στρατηγικής του 2010 [Draft Internal Security Strategy for the European Union: The European Security Model, doc.no. 5842/2/10, REV 2, 23.2.2010] ένα ευρύτατο συννοθύλευμα κοινών προτεραιοτήτων, πολιτικών και μηχανισμών ενισχυμένης διακυβερνητικής συνεργασίας που βαίνουν πολύ πέραν της αντεγκληματικής στόχευσης, γεγονός επανειλημμένα επικριθέν από την επιστήμη, βλ. π.χ. SCHERRER A. ET ALS., *Developing an EU Internal Security Strategy, Fighting Terrorism and Organised Crime*, PE 462.423 (LIBE), November 2011, 31 επ. και GUILD E./CARRERA S., *Towards an Internal (In)Security Strategy for the EU?*, CEPS Paper in Liberty and Security in Europe, January 2011, Centre for European Policy Studies, Brussels, σελ. 4.

εργήγορση, καθώς η λακωνικότητα τούτης της υπενθύμισης καθιστά την ξεχωριστή μνεία των δύο εγγεγραμμένων στη διάταξη δικαιωμάτων επιρρεπή σε επιστημονικές διαστρεβλώσεις ικανές να θέσουν υπό αμφισβήτηση τη, σύμφωνη με το *Habeas Corpus* και γενικότερα τις κατακτήσεις του Διαφωτισμού, *κατανόηση της ασφάλειας των πολιτών ως θεσμοποιημένης και ισόρροπης ελευθερίας όλων*. Ενυπάρχει δηλ. ο κίνδυνος η *πρώτη* αυτή νομολογιακήπραγματεύση με το *ex lege θεμελιώδες* ενωσιακό δικαίωμα στην ασφάλεια να παρερμηνευθεί και να χρησιμοποιηθεί ως πρόκριμα στο πλαίσιο είτε της ήδη ανοιχτής συζήτησης γύρω από την *εθνική* ταυτότητα του δικαιώματος¹⁵ είτε μιας *άλλης* συζήτησης *ευρωπαϊκού* επιπέδου που δεν έχει ανοίξει ακόμη¹⁶, προκειμένου να στηρίξει επιχειρηματολογικά την αλ-

¹⁵ Από τους Έλληνες συνταγματολόγους υπέρ της αναγνώρισης ενός θεμελιώδους δικαιώματος στην ασφάλεια με κάποιες επιμέρους παραλλαγές ως προς την ατομική ή κοινωνική φύση του τάσσονται οι: ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ Π., Ασφάλεια και πρόληψη στην εποχή της διακινδύνευσης: Εισαγωγικά ερωτήματα και προβληματισμοί για το συνταγματικό κράτος, σε *Τιμ.Τομ. ΣτΕ-75 χρόνια*, εκδ. Σάκκουλα (2004), 55-72 (60), Ο ΙΔΙΟΣ, Το κράτος ως εγγυητής της ασφάλειας και το δικαίωμα στην ασφάλεια, σε *Δημοκρατία-Ελευθερία-Ασφάλεια (Τιμ.Τομ. για τον Ι. Μανωλεδάκη ΙΙ)*, εκδ. Σάκκουλα (2005), 289-318 [επικαλούμενος (317-318) την «προστατευτική διάσταση των δικαιωμάτων –που βρίσκει έρεισμα στο άρθρο 25 παρ. 1 εδ. γ' και δ' Σ» ως «θεσμικό εργαλείο για την αμοιβαία εναρμόνιση ελευθερίας και ασφάλειας»], ΠΑΡΑΡΑΣ Π., *Σύνταγμα και ΕΣΔΑ*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα (2001), 16 [ο οποίος συνάγει από τη διάταξη του άρθρου 2 Σ τη «συνταγματική υποχρέωση του Κράτους να λαμβάνει, με τα όργανα του, τα κατάλληλα μέτρα για την ασφάλεια (sécurité) των πολιτών» και την ταυτόχρονη θεμελίωση ατομικού δικαιώματος για «αποτελεσματική παροχή των υπηρεσιών αστυνόμευσης»] και ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ Κ., Το θεμελιώδες δικαίωμα στην ασφάλεια, σε ΑΝΘΟΠΟΥΛΟ Χ./ΚΟΝΤΙΑΔΗ Ε./ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ Θ. (επιμ.), *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, Αντ. Σάκκουλας (2005), 137-154 [ο οποίος το ορίζει (154) ως «το άθροισμα των «προστατευτικών» ρητρών των άρθρων 2 παρ. 1, 5 παρ. 2 και 5 και 17 παρ. 1 Συντ.».]. Πειστική αντεπιχειρηματολογία προς αντίκρουση μιας τέτοιας θεωρητικής κατασκευής, βλ. ιδίως σε ΚΑΜΤΣΙΔΟΥ Ι., Το θεμελιώδες δικαίωμα των προσώπων στην ασφάλεια- Έννοια περιττή ή επικίνδυνη, *ΔτΑ* 32 (2006), 1225 επ. Διατύπωση της ορθής ποινικοδικαϊκής προσέγγισης της προβληματικής, βλ. αντί άλλων σε ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ Μ., Η οριοθέτηση του αξιοποίνου της τρομοκρατίας και οι προκλήσεις για ένα δικαιοκρατούμενο ποινικό δίκαιο, *ΠοινΧρον* ΝΕ' (2005), 865-879 (867-869).

¹⁶ Προς αυτήν την κατεύθυνση, βλ. τον προβληματισμό που θέτει ο LEUSCHNER S., *EuGH und Vorratsdatenspeicherung: Emergenz eines Grundrechts auf Sicherheit?*, *VerfBlog*, 9.4.2014, www.verfassungsblog.de/eugh-und-vorratsdatenspeicherung-emergenz-eines-grundrechts-auf-sicherheit/.

λοίωση του *δευτερεύοντα, εγγυητικού*¹⁷ χαρακτήρα του έναντι της ελευθερίας και άρα την υπεράσπιση του αυθύπαρκτου αξιακού του ρόλου. Γι' αυτό πρέπει να είναι σαφές πως το σκεπτικό της δικαστικής επισήμανσης δεν μπορεί να εκληφθεί ως προσπάθεια προσέγγισης του δικαιώματος στην προσωπική ασφάλεια με μία εντελώς αποκλίνουσα από την κρατούσα εννοιολόγησή του ματιά, η οποία του προσδίδει περιεχόμενο άλλο από αυτό της εγγύησης της ελευθερίας του ατόμου από αυθαίρετες συλλήψεις ή κρατήσεις, ή πολύ περισσότερο το αυτονομεί ως θεμελιακό μέγεθος έναντι της ελευθερίας. Στο εν λόγω συμπέρασμα συνηγορούν: πρώτον, η ταυτοσημία των άρθρων 6 ΧΘΔΕΕ και 5 ΕΣΔΑ η οποία, όπως γίνεται δεκτό, καθιστά δεσμευτική για τον ενωσιακό δικαστή -μέχρι την τυχόν αναθεώρησή της- τη *συσταλτική* ανάγνωση του δικαιώματος που υιοθετείται απαρέγκλιτα από το ΕΔΔΑ¹⁸ και δεύτερον, το συνολικό *pro libertate* και καταγγελτικό του μέτρου της καθολικής προληπτικής διατήρησης ύφους της απόφασης.

Στο τρίτο διερευνητικό στάδιο διακρίβωσης της νομιμότητας της Οδηγίας με αντικείμενο την αξιολόγηση της *αναλογικότητας* του μέτρου και της βεβαιωθείσας μέσω αυτού επέμβασης (σκ. 45 επ.) αποτυπώνεται μεθοδολογικά στο εξειδικευμένο πεδίο στάθμισης των δικαιωμάτων των άρθρων 7 και 8 ΧΘΔΕΕ με το δημόσιο δικωτικό συμφέρον η προπεριγραφείσα εξέλιξη της λουξεμβουργιανής νομολογίας. Αφού επισημαίνεται, με επίκληση των πάγιων παραδοχών του ΕΔΔΑ αναλογικά εφαρμοζόμενων, το δυνητικά στενό εύρος της διακριτικής ευχέρειας του ενωσιακού νομοθέτη να επιβάλλει περιορισμούς στα θεμελιώδη δικαιώματα (σκ. 47), γίνεται δεκτό ότι στην υπό κρίση περίπτωση η απονεμόμενη εκτιμητική εξουσία είναι πράγματι *περιορισμένη* και άρα η ένταση του δικαιοδοτικού ελέγχου επ' αυτής *αυξημένη* ενόψει του σημαίνοντος ρόλου της προστασίας δεδομένων υπό το πρίσμα του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή, συνυπολογιζόμενης της έκτασης και σοβαρότητας της επέμβασης (σκ. 48). Εξετάζοντας στη συνέχεια την πλήρωση ή μη των συνιστωσών της αναλογικότητας, το ΔΕΕ πιστοποίησε την *καταλληλότητα/προσφορότητα* της προληπτικής διατήρησης για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού αναγνωρίζοντας τη χρησιμό-

¹⁷ Η «*διαδικαστικού*» όπως τον ονόμασε ο ΛΙΒΟΣ Ν., Το πρόβλημα της ασφάλειας και η ασφάλεια ως πρόβλημα: Το παράδειγμα του Ποινικού Δικαίου, σε *Δημοκρατία-Ελευθερία- Ασφάλεια* (Τιμ.Τομ. για τον Ι. Μανωλεδάκη Ι), εκδ. Σάκκουλα (2005), 185-207 (189).

¹⁸ Βλ. EU Network of Independent Experts on Fundamental Rights, Commentary of the Charter of Fundamental Rights (2006), http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/files/networkcommentaryfinal_en.pdf, 68-69.

τητα των τηλεπικοινωνιακών δεδομένων ως πολύτιμου εργαλείου για τις ποινικές έρευνες των κρατών μελών (σκ. 49), γεγονός που δεν αναιρείται από την ύπαρξη μιας πλειάδας άλλων μορφών ηλεκτρονικής επικοινωνίας, μη ρυθμιζόμενων από την Οδηγία (σκ. 50).

Ως προς την *αναγκαιότητα* της επέμβασης, υπενθυμίζεται η πάγια αξίωση για τεκμηρίωση του *απόλυτου* και *αυστηρού* χαρακτήρα αυτής (σκ. 52), η οποία δεν συντρέχει από μόνη την πρωταρχική σπουδαιότητα του επιδιωκόμενου σκοπού καταπολέμησης της βαριάς εγκληματικότητας «*όσο θεμελιώδης και εάν είναι*» (σκ. 51). Κατόπιν το Δικαστήριο επεξηγεί πώς αντιλαμβάνεται τη μη υπερκέραση των ορίων του απολύτως αναγκαίου κατά την εισαγωγή αποκλίσεων ή περιορισμών στην απόλαυση των δικαιωμάτων των άρθρων 7 και 8 ΧΘΔΕΕ, προσδίδοντάς της το ίδιο ακριβώς περιεχόμενο που της αποδίδεται από τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Κεφαλαιοποιώντας με εντυπωσιακό τρόπο τα πορίσματα της τελευταίας -τα οποία φρόντισε προηγουμένως να επικαιροποιήσει¹⁹-, συνάρτησε την ικανοποίηση του κριτηρίου από την τυποποίηση *σαφών* και *ακριβών κανόνων* που να διέπουν την έκταση και εφαρμογή του μέτρου και να επιβάλλουν έναν *ελάχιστο αριθμό δεσμευτικών απαιτήσεων*, ούτως ώστε να διασφαλίζεται η ύπαρξη επαρκών (εθνικών) δικαιοκρατικών εγγυήσεων για την αποτελεσματική προστασία των πολιτών ενάντια σε ενδεχόμενες καταχρήσεις και πράξεις αθέμιτης πρόσβασης και χρήσης των στοιχείων τους (σκ. 54).

Στο ερώτημα εάν μια τόσο εκτεταμένη και ιδιαιτέρως σοβαρή επέμβαση «*στα θεμελιώδη δικαιώματα του συνόλου σχεδόν του ευρωπαϊκού πληθυσμού*» όπως είναι η επίμαχη, περιορίζεται όντως στο απολύτως αναγκαίο μέτρο (σκ. 56), δόθηκε αρνητική απάντηση (σκ. 65) θεμελιωθείσα σε *τέσσε-*

¹⁹ Στο σημείο εξίσωσης ουσιαστικά ως προς τη σοβαρότητα της επέμβασης της επεξεργασίας των εξωτερικών με τα εσωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας (σκ. 37) άποψη που δεν έχει ακόμη αποτυπωθεί στη νομολογία του ΕΔΔΑ, βλ. LAXANA Κ.-Χ., όπ.π., 1142. Με εξαιρετικό ενδιαφέρον αναμένεται εν προκειμένω η έκβαση της πορείας της αίτησης που κατατέθηκε στις 4.9.2013 ενώπιον του ΕΔΔΑ από βρετανικές ΜΚΟ (*Big Brother Watch κ.α. κατά Ηνωμ.Βασιλείου*, αρ. 58170/13) με αντικείμενο διερεύνησης τη συμβατότητα των εφαρμοζόμενων από τη GCHQ πρακτικών γενικευμένης τηλεπικοινωνιακής παρακολούθησης προς το άρθρο 8 ΕΣΔΑ. Εάν η υπόθεση εξεταστεί στην ουσία της και δεν απορριφθεί η αίτηση για τυπικούς λόγους (: λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων) -πράγμα άγνωστο μέχρι στιγμής-, η συμβολή της απόφασης στον «εκσυγχρονισμό» της προγενέστερης στρασβουργιανής νομολογίας και τη διάνοιξη νέων οριζόντων εμβάθυνσης του διαλόγου μεταξύ των δύο ευρωπαϊκών δικαιοδοτικών οργάνων θα πρέπει να θεωρείται δεδομένη.

ρις κεντρικούς αιτιολογικούς άξονες (: πεδίο εφαρμογής από υποκειμενική και αντικειμενική σκοπιά, πρόσβαση στα τηρούμενα στοιχεία, αποθηκευτική περίοδος, μέτρα ασφάλειας και προστασίας των δεδομένων), στους οποίους κρίθηκε ότι οι προβλέψεις της Οδηγίας υπολείπονται των ανωτέρω προτύπων λεπτομερούς κωδικοποίησης. Την ανάπτυξη καθενός από τα τέσσερα αυτά σημεία αντίθεσης προς τις απαιτήσεις της αναλογικότητας εμπλουτίζουν *συγκεκριμένες κατευθυντήριες αρχές που υποδεικνύουν έμμεσα το ανεκτό πλαίσιο μέσα στο οποίο εξουσιοδοτείται να επιχειρηθεί η ανάληψη αντίστοιχης περιοριστικής κανονιστικής δράσης στο μέλλον.*

Ειδικότερα, κατά πρώτο λόγο, στηλιτεύεται η «αδιαφοροποίηση, απεριόριστη και ανεξάρτητη» ρυθμιστική εμπέλευση του νομοθετήματος (σκ. 57) η οποία δεν καλύπτει, ως όφειλε, μόνο τα πρόσωπα για τα οποία στοιχειοθετούνται ενδείξεις πιθανής εμπλοκής τους, έστω «έμμεσης ή απομακρυσμένης», σε σοβαρές εγκληματικές ενέργειες, ούτε εξαιρεί τις εμπίπτουσες στο επαγγελματικό απόρρητο μορφές επικοινωνίας (σκ. 58). *Ratione materiae* δεν οριοθετείται ο όγκος των τηρούμενων δεδομένων με συγκεκριμένα χρονικά, γεωγραφικά και προσωπικά κριτήρια απ' όπου να προκύπτει η διασύνδεση της προληπτικής διατήρησης με την ύπαρξη κάποιας μορφής απειλής για τη δημόσια ασφάλεια (σκ. 59). Προβληματική είναι *δεύτερον* και η μη εναρμονισμένη κατάστρωση της αστυνομικής και δικαστικής *πρόσβασης* στα στοιχεία, αφού απουσιάζει τόσο ο αντικειμενικός προσδιορισμός των αξιόποινων πράξεων που μπορούν να θεωρηθούν ως «*αρκούντως σοβαρές*» για τη δικαιολόγηση μιας τέτοιας επέμβασης (σκ. 60), όσο και η ρητή συμπερίληψη συγκεκριμένων, ενδεικτικά απαριθμούμενων από το Δικαστήριο, *ουσιαστικών* και *δικονομικών* προϋποθέσεων για το επιτρεπτό της ανάκτησης των στοιχείων (σκ. 61-62)²⁰. Ως δυσανάλογος διαγιγνώσκεται *τρίτον* και ο ενιαίος καθορισμός της *αποθηκευτικής περιόδου* στο μέτρο που δεν τη διαβαθμίζει κατά κατηγορία δεδομένων, ανάλογα με την ενδεχόμενη χρησιμότητά τους ή με τα θιγόμενα πρόσωπα (σκ. 63) και δεν επιβάλλει τη θεμελίωση του ύψους της σε αντικειμενικά κριτήρια (σκ. 64).

²⁰ Ως τέτοιοι όροι που είτε θα έπρεπε να προβλέπονται αυτούσιοι στην Οδηγία είτε να επιβάλλεται ρητά η υποχρέωση θεσμοθέτησής τους στους εναρμονιστικούς κανόνες αναφέρονται ενδεικτικά: ο αυστηρός περιορισμός της πρόσβασης μόνο για τους σκοπούς της πρόληψης, διαπίστωσης και δίωξης «*επακριβώς καθορισμένων*» σοβαρών ποινικών παραβάσεων, ο αριθμητικός προσδιορισμός των εξουσιοδοτούμενων σε πρόσβαση ατόμων και η εξάρτηση του συνόμου αυτής από τη διεξαγωγή προηγούμενου δικαστικού ή διοικητικού ελέγχου.

Ατελείς, από την άποψη των προσφερόμενων διαδικαστικών εγγυήσεων ενάντια σε καταχρήσεις, χαρακτηρίζονται *τέλος* και οι προβλεπόμενοι *κανόνες για την ασφάλεια και προστασία των δεδομένων*, οι οποίοι ούτε ειδικοί και προσαρμοσμένοι στην τεράστια ποσότητα και την ευαίσθητη φύση των φυλασσόμενων δεδομένων είναι (σκ. 66), ούτε εξασφαλίζουν την εφαρμογή ενός ιδιαίτερος υψηλού επιπέδου ασφάλειας και προστασίας από τους παρόχους μέσω τεχνικών και οργανωτικών μέτρων ή την οριστική διαγραφή των στοιχείων μετά το πέρας της αποθηκευτικής περιόδου (σκ. 67). Όπως σημειώνεται καταληκτικά και με ευδιάκριτους υπαινιγμούς για τις αποκαλύψεις Snowden, δηλωτικούς της σκλήρυνσης της δικαστικής στάσης απέναντι στις διεθνείς πληροφοριακές ροές, η τήρηση όλων αυτών των όρων ασφάλειας και προστασίας πρέπει να υπόκειται στον *έλεγχο ανεξάρτητης διοικητικής αρχής*, ο οποίος παρότι «*ουσιώδες στοιχείο της προστασίας δεδομένων*» σύμφωνα με το άρθρο 8 παρ. 3 ΧΘΔΕΕ, δεν εξασφαλίζεται πλήρως από τις διατάξεις της Οδηγίας από τη στιγμή που δεν αποκλείεται η εξωεδαφικότητα και η επέκταση της εφαρμογής τους στην εξω-ευρωπαϊκή διατήρηση δεδομένων (σκ. 68)²¹.

Με τις σκέψεις αυτές το ΔΕΕ ακολουθώντας τη γνώριμη για το ίδιο πρακτική της συνεκτίμησης των αρχών της αναγκαιότητας και της *stricto sensu* αναλογικότητας²², οδηγήθηκε στο ριζοσπαστικό διατακτικό ακύρωσης της Οδηγίας λόγω υπέρβασης των επιβαλλόμενων από την τήρηση της αρχής

²¹ Σύμφωνα με την ερμηνεία των νομολογιακών κανόνων για το επιτρεπτό λήψης του μέτρου της προληπτικής διατήρησης και τη διττή ομαδοποίησή τους με γνώμονα καθένα από τα δύο περιοριζόμενα δικαιώματα με τα οποία συνέχονται, όπως την εισηγούνται οι GUILD E./CARRERA S., *The Political and Judicial Life of Metadata: Digital Rights Ireland and the Trail of the Data Retention Directive*, CEPS Paper in Liberty and Security in Europe, No. 65, Centre for European Policy Studies, Brussels (2014), 8, οι απορρέουσες από το άρθρο 8 ΧΘΔΕΕ δεσμευτικές απαιτήσεις προστασίας και ασφάλειας των δεδομένων συγκροτούν τη δεύτερη ομάδα νομιμοποιητικών κριτηρίων για τη δικαιολόγηση του επιβαλλόμενου μέσω της Οδηγίας περιορισμού. Συναφώς, αναφερόμενος στους κανόνες που διέπουν την προστασία και ασφάλεια των τηρούμενων στοιχείων ο ROBNAGEL A. [Neue Maßstäbe für den Datenschutz in Europa- Folgerungen aus dem EuGH-Urteil zur Vorratsdatenspeicherung, *MMR* 17:6 (2014), 372-377 (375)] κάνει λόγο για την προσθήκη μιας «νέας απαίτησης».

²² Βλ. TRIDIMAS T., *Proportionality in European Community Law: Searching for the Appropriate Standard of Scrutiny*, in ELLIS E. (ed.), *The Principle of Proportionality in the Laws of Europe*, Oxford/Portland: Hart Publ. (1999), 65-84 (68), CRAIG P., όπ.π., 591.

της αναλογικότητας ορίων υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8 και 52 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ (σκ. 69, 71). Η ριζοσπαστικότητα του διατακτικού της απόφασης και κυρίως η μέσω αυτής αποκάλυψη του στίγματος των αυστηρών μελλοντικών προθέσεων του Δικαστηρίου την καθιστούν πράγματι εμβληματικό ορόσημο για την προστασία των ενωσιακών θεμελιωδών δικαιωμάτων²³, δημιουργώντας ίσως συνειρμούς για συνθήκες ευρωπαϊκού «συνταγματικού πατριωτισμού»²⁴. Σε μία κρίσιμη για το ρόλο της Ένωσης στον τομέα της Αστυνομικής και Δικαστικής Συνεργασίας σε Ποινικές Υποθέσεις ιστορική καμπή, λίγο πριν εκπνεύσει η προβλεπόμενη στη Συνθήκη της Λισσαβώνας μεταβατική περίοδος²⁵, το Δικαστήριό της διαμηνύει σε όλους τους τόνους και προς όλες τις κατευθύνσεις πως η επιείκειά του απέναντι σε οποιοσδήποτε «υπερβολές στα μέτρα θωράκισης [που] αγγίζουν τελικά και τις πλειοψηφίες»²⁶ είναι μηδενική και η αντίληψη ότι η πάταξη της διεθνούς τρομοκρατίας μπορεί ακόμη να λειτουργεί ως κολυμβήθρα του Σιλβάμ για τον «εξαγνισμό» τους, προ πολλού παρωχημένη.

Η επί της αρχής απόρριψη της καθολικής τηλεπικοινωνιακής επιτήρησης με τον τρόπο που μόλις εκτέθηκε επενεργεί προφανώς άμεσα κατ' αρχήν στο ειδικό πεδίο της τυποποίησης με αντικείμενο την προληπτική διατήρηση, με την απόφαση να σηματοδοτεί την αυτοδίκαιη επάνοδο στο προϊσχύον καθεστώς της *δυννητικής* επιβολής του μέτρου σύμφωνα με το άρθρο 15 παρ. 1 εδ. β' της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ και να οριοθετεί το κανονιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο νομιμοποιείται να ενεργοποιηθεί εκ νέου η υποχρεωτική καθιέρωσή του τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο

²³ EDPS, Press Statement: The CJEU Rules that Data Retention Directive is Invalid, 8.4.2014, www.edps.europa.eu

²⁴ PEERS S., The Data Retention Judgment: The ECJ Prohibits Mass Surveillance, EU Law Analysis, 8.4.2014, <http://eulawanalysis.blogspot.co.uk/2014/04/the-data-retention-judgment-cjeu.html>

²⁵ Υπενθυμίζεται ότι από 1^η.12.2014 λήγει η πενταετής διάρκεια των δύο μεταβατικών διατάξεων (άρθρα 9 και 10) του Τίτλου VII του υπ' αριθμ. 36 Πρωτοκόλλου της Συνθήκης της Λισσαβώνας (ΕΕ 2010 C 83/322), με συνέπεια να ενεργοποιείται στον τομέα της Αστυνομικής και Δικαστικής Συνεργασίας σε Ποινικές Υποθέσεις (ΑΔΣΠΥ) αφενός η πλήρης δικαιοδοσία του ΔΕΕ επί των υπαγόμενων στον (πρώην) Τίτλο VI ΣΕΕ ενωσιακών πράξεων και αφετέρου η αρμοδιότητα της Επιτροπής να κινεί τη διαδικασία προσφυγής κατά κράτους μέλους λόγω παράβασης δυνάμει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ (βλ. άρθρο 10 παρ.1 και 3 Πρωτοκόλλου 36).

²⁶ ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ Ι., Κοινωνία της διακινδύνευσης: Μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας, σε ΑΝΘΟΠΟΥΛΟ/ΚΟΝΤΙΑΔΗ/ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ (επιμ.), όπ.π., 185-194 (191).

δο²⁷. Στην πλειοψηφία τους²⁸, τα ισχύοντα εναρμονιστικά νομοθετήματα – συμπεριλαμβανομένου του ν. 3917/2011 (ΦΕΚ 22^Α/21.2.2011)- διατηρούν

²⁷ Κατ' ενάσκηση της παρεχόμενης από το άρθρο 15 παρ.1 εδ. β' της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ (ΕΕ 2002 L 201/37) εξουσιοδότησης στις έννομες τάξεις που για οποιονδήποτε λόγο στερούνται κανόνων ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ και επιθυμούν τη θέσπιση του μέτρου. Εξυπακούεται ότι: *i*) η ακύρωση της Οδηγίας δεν άφησε πίσω της κανένα ενωσιακό δικαϊκό κενό και μάλιστα «υπολογίσιμο» όπως υποστηρίχθηκε, βλ. LABAYLE H., La Cour de justice et la protection des données: quand le juge européen prend ses responsabilités, 9.4.2014, www.gdr-elsj.eu/2014/04/09/cooperation-judiciaire-penale/la-cour-de-justice-et-la-protection-des-donnees-quand-le-juge-europeen-des-droits-fondamentaux-prend-ses-responsabilites/, και *ii*) αναμένεται η περαιώση τόσο των εκκρεμών δικαστικών υποθέσεων που αφορούν στο κύρος των εθνικών εναρμονιστικών νόμων κατά τρόπο εξίσου ακυρωτικό, όσο και της από 11.7.2012 διαδικασίας διαπίστωσης της παράβασης λόγω μη εμπρόθεσμης μεταφοράς της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ στο εσωτερικό δίκαιο (άρθρο 258 ΣΛΕΕ) που κίνησε η Επιτροπή κατά της Γερμανίας (C-329/12, *Επιτροπή/Γερμανία*). Στις 16.4.2014, η αρμόδια για θέματα Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων Επίτροπος *Cecilia Malström* επιβεβαίωσε ενώπιον του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου την επικείμενη απόσυρση της προσφυγής εναντίον της Γερμανίας αλλά και την αποζημίωση της Σουηδίας με το ύψους 3 εκατ. € χρηματικό πρόστιμο που της είχε επιβληθεί δικαστικά για τον ίδιο λόγο (C-270/11, *Επιτροπή/Σουηδία*, 30.5.2013, αδημ.), βλ. www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20140416+ITEM017+DOC+XML+V0//EN&language=EN. Τέλος, τα «πρωτεία» στις εθνικές δικαστικές «αντιδράσεις» κατέχει το Συνταγματικό Δικαστήριο της Σλοβακίας, το οποίο στις 23.4.2014 με προσωρινή απόφασή του ανέστειλε την ισχύ ορισμένων διατάξεων του εσωτερικού εφαρμοστικού νόμου, βλ. HUSOVEC M., First European Constitutional Court Suspends Data Retention After the Decision of the European Court of Justice, 28.4.2014, <http://cyberlaw.stanford.edu/blog/2014/04/first-european-constitutional-court-suspends-data-retention-after-decision-court>. Ακολούθησαν οι ακυρωτικές αποφάσεις των Συνταγματικών Δικαστηρίων της Αυστρίας (VfGH 27.6.2014, G 47/2012-49, G 59/2012-38, G 62/2012-46, G70/2012-40, G 71/2012-36) και της Σλοβενίας (U-I-65/13-19, 3.7.2014 –για την οποία βλ. το από 11.7.2014 Δελτίο Τύπου της σλοβενΑΠΔΠΧ: Slovenian Constitutional Court Holds Data Retention Unconstitutional, Orders Deletion of Data, www.ip-rs.si/index.php?id=272&tx_ttnews%5Btt_news%5D=1256&cHash=2885f4a56e6ff9d8abc6f94da098f461).

²⁸ Ιδιορρυθμίες, λ.χ., παρουσίαζε εξ αρχής η βρετανική νομοθεσία ενσωμάτωσης, βλ. RAUHOFFER J./MAC SITHIGH D., The Data Retention Directive Never Existed, *SCRIPTed* 11:1 (2014), 118-127 (126-127). Χρειάστηκαν μόλις κάτι περισσότερο από τρεις μήνες από την έκδοση της *Digital Rights Ireland* και άρα η κατάρριψη ενός ακόμη πανευρωπαϊκού «ρεκόρ» από το Ηνωμένο Βασίλειο, προκειμένου η σπουδή της βρετανικής κυβέρνησης για την επανεγκαθίδρυση του καθεστώτος της μαζικής τηλεπικοινωνιακής επιτήρησης να μετουσιωθεί σε νομικά δεσμευτική πράξη, μέσω της εσπευσμένης ψήφι-

τη συνταγματικότητά τους μέχρι τη δικαστική ακύρωση ή τη νομοθετική κατάργησή τους, βάσιμα όμως μπορεί να συναχθεί η *υποχρέωση τροποποίησής* τους προκειμένου να ευθυγραμμιστούν προς το περιεχόμενο της απόφασης²⁹.

Δευτερευόντως, επηρεάζεται το σύνολο της υφιστάμενης ή υπό εκπόνηση ενωσιακής νομοθεσίας η οποία προωθεί στην εσωτερική και εξωτερική³⁰ διάσταση του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης τη μαζική και αδιαβάθμητη συλλογή, αποθήκευση και διακρατική διαβίβαση ποινικού ενδιαφέροντος πληροφοριών. Πρωτοβουλίες όπως το πανευρωπαϊκό σύστημα PNR³¹, το TFTS³² ή το «πακέτο για τα ευφυή σύνορα»³³ που επιβαρύν-

σης του *Νόμου για την προληπτική διατήρηση και τις ανακριτικές εξουσίες της 18^{ης} 7.2014 (Data Retention and Investigatory Powers Act- Drip Act 2014)*. Ο τελευταίος τελεί σε πρόδηλη αναντιστοιχία με τα οριζόμενα στην Απόφαση, διευρύνοντας μεταξύ άλλων την εξω-εδαφική εμβέλεια του μέτρου (!), βλ. αντί άλλων γι' αυτόν σε BUNYAN T., *Mass Surveillance of Communications in the EU: CJEU Judgment and DRIPA 2014/RIPA 2000 in the UK, Statewatch Analysis no. 252, August 2014*, (www.statewatch.org/analyses/no-252-mand-ret-dripa-ripa.pdf), ο οποίος κάνει λόγο (5) για «συνειδητή περιφρόνηση» της ευρωπαϊκής δικαιοδοτικής κρίσης.

²⁹ Δυνάμει του άρθρου 51 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ, βλ. PEERS S, *Are National Data Retention Laws Within the Scope of the Charter?*, *EU Law Analysis*, 20.4.2014, <http://eulawanalysis.blogspot.co.uk/2014/04/are-national-data-retention-laws-within.html>. Πρβλ. και PRIEBE R., *Reform des Vorratsdatenspeicherung- strenge Maßstäbe des EuGH*, *EuZW* 12/2014, 456-459 (458).

³⁰ Για τις *διαστάσεις του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, βλ. αντί άλλων στην ομότιτλη μονογραφία του ΠΕΡΡΑΚΗ ΣΤ., εκδ. Αντ. Σάκκουλα (2007). Ειδικά για την εξωτερική διάσταση του ΧΕΑΔ, βλ. σε ALEGRE S. ET ALS., *External Dimension of the Area of Freedom, Security and Justice*, PE 410.688 (LIBE), March 2009, και R.A. WESSEL ET ALS., *The External Dimension of the EU's Area of Freedom, Security and Justice*, in ECKES C./KONSTADINIDES TH. (eds.), *Crime Within the Area of Freedom, Security and Justice*, Cambridge: Cambridge University Press (2011), 272-300 (=http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1690482).

³¹ COM (2011) 32 τελικό, 2.2.2011, 2011/0023 (COD). Βλ. την από 25.3.2011 κριτική ΓνωμΕΕΠΔΠΧ επ' αυτής, EE 2011 C 181/24, όπως και την υπ' αριθμ. 10/2011 ΓνωμΟμοαδΕργ/Άρθ.29, 00664/11/EL, WP 181, 5.4.2011. Στις 24.4.2013 η Προτεινόμενη Οδηγία απερρίφθη από τη LIBE με πλειοψηφία 30 ψήφων κατά έναντι 25 υπέρ, βλ. το εκδοθέν την ίδια μέρα Ανακοινωθέν Τύπου: *Civil Liberties Committee Rejects EU Passenger Name Record Proposal*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (www.europarl.europa.eu). Βλ. επίσης και το από 29.4.2013 Σχέδιο Νομοθετικού Ψηφίσματος (εισηγητής *Kirkhope T.*), PE 480.855v02-00, A7-0150/2013 με ενσωματωμένες τροποποιήσεις.

νουν υπέρμετρα χιλιάδες ή και εκατομμύρια ανεπίληπτων πολιτών, εάν υιοθετηθούν ως έχουν κινδυνεύουν με την κατάληξη της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ. Εξίσου ευεπίφορες στην ακύρωσή τους ως βαίνουσες υπέρ το αυστηρώς αναγκαίο δέον είναι επίσης τόσο οι διάφορες ρήτρες εξουσιοδότησης της πρόσβασης των εθνικών διωκτικών αρχών και των υπερκρατικών συντονιστικών οργάνων σε συσταθείσες για άλλους σκοπούς βάσεις δεδομένων (λ.χ. VIS³⁴, Eurodac³⁵, EES³⁶) -εφόσον συνεχίζουν να μην ενσωματώνουν ένα επαρκώς καθορισμένο πλέγμα *minimum* δεσμευτικών, ουσιαστικών και διαδικαστικών εγγυήσεων-, όσο και οι ήδη συνομολογηθεί-

³² COM (2013) 842 final, 27.11.2013. Βλ. το από 17.4.2014 Σχόλιο του ΕΕΠΑΔΠΧ, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του όπως και τη Μελέτη της WESSELING M., Evaluation of EU Measures to Combat Terrorist Financing. In-depth Analysis, PE 509.978 (LIBE), April 2014.

³³ *Smart borders package*, το οποίο περιλαμβάνει τις Προτάσεις Κανονισμών για τη θέσπιση Συστήματος Καταχώρισης Εισόδου-Εξόδου (ΣΚΕΕ/EES), COM (2013) 95 final, 28.2.2013, 2013/0057 (COD), Προγράμματος Καταχώρισης Ταξιδιωτών (ΠΚΤ/RTP), COM (2013) 97 final, 28.2.2013, 2013/0059 (COD) και τέλος την τροποποίηση του υπ' αριθμ. 562/2006 Κανονισμού για το ΣΚΕΕ και το ΠΚΤ, COM (2013) 96 final, 28.2.2013, 2013/0060 (COD). Επ' αυτών, βλ. την από 18.7.2013 ΓνωμΕΕΠΑΔΧ (αδημ.), την υπ' αριθμ.5/2013 ΓνωμΟμαδΕργ/Αρθ.29, 00952/13/EL, WP 206, 6.6.2013, όπως και τις Μελέτες των: BIGO D. ET ALS, Evaluating Current and Forthcoming Proposals on JHA Databases and a Smart Borders System at EU External Borders, PE 462.513, November 2012 και JEANDESBOZ J. ET ALS., The Commission's Legislative Proposals on Smart Borders: Their Feasibility and Costs, PE 493.026, October 2013, για λογαριασμό της LIBE.

³⁴ Βάσει της υπ' αριθμ. 2013/392/ΕΕ Απόφασης του Συμβουλίου της 22ας.7.2013 (ΕΕ 2013 L 198/45), η ημερομηνία έναρξης της ισχύος της υπ' αριθμ. 2008/633/ΔΕΥ Απόφασης του ίδιου οργάνου της 23^{ης}.6.2008 σχετικά με την πρόσβαση στο VIS των εντεταλμένων εθνικών αρχών (βλ. τη λίστα σε: ΕΕ 2012 C 79/5) και της Europol (ΕΕ 2008 L 218/129) ορίστηκε στην 1^η.9.2013 (άρθρο 1).

³⁵ Υπ' αριθμ. 603/2013 Κανονισμός της 26^{ης}.6.2013 σχετικά με τη θέσπιση του Eurodac ΕΕ 2013 L 180/1. Βλ. την από 5.9.2012 ΓνωμΕΕΠΑΔΠΧ επί της Τροποποιημένης Πρότασης της Επιτροπής [COM (2012) 254 τελικό, 30.5.2012], αδημ.

³⁶ COM (2013) 95 final, όπ.π. (σημ.33). Την πρόσβαση των διωκτικών αρχών στο ΣΚΕΕ/EES ήδη από τη (μελλοντική) έναρξη της λειτουργίας του ως δευτερογενή σκοπού της επεξεργασίας των εκεί τηρούμενων στοιχείων εξακολουθεί να υπερθεματίζει η συντριπτική πλειοψηφία των εθνικών αντιπροσωπειών, βλ. Council Doc. no. 11337/14, 8.7.2014. Πρβλ. και Smart Borders: Member States Seek to Make Law Enforcement Access Compatible With Data Retention Ruling, 15.8.2014, www.statewatch.org/news/2014/aug/lea-ees-drd1.htm.

σε (π.χ. PNR³⁷, TFTP³⁸) ή υπό διαπραγματεύση (π.χ. «σφαιρική συμφωνία»³⁹) διεθνείς συμφωνίες που διέπουν την αμοιβαία ανταλλαγή δεδομένων για ποινικοκατασταλτικούς σκοπούς από και προς τρίτα κράτη, διεθνείς οργανισμούς ή φορείς του ιδιωτικού τομέα⁴⁰. Η επανεξέταση της νομιμότητας όλων αυτών των θεσμικών εργαλείων με γνώμονα τα νέα νομολογιακά δεδομένα σε συνδυασμό και με την ταχύτερη δυνατή ψήφιση του μεταρρυθμιστικού πακέτου για την προστασία των προσωπικών δεδομένων (*data protection reform legislative package*), ιδίως της Προτεινόμενης Οδηγίας⁴¹

³⁷ Βλ. υπ' αριθμ. 2012/472/ΕΕ Απόφαση του Συμβουλίου της 26^{ης}.4.2012 σχετικά με τη σύναψη της συμφωνίας μεταξύ των ΗΠΑ και της ΕΕ για τη χρήση και τη διαβίβαση των φακέλων ονομάτων επιβατών στο Υπουργείο Εσωτερικής Ασφάλειας των ΗΠΑ, ΕΕ 2012 L 215/4 (με ενσωματωμένη τη Συμφωνία). Το ίδιο ισχύει και για τις ομοίου αντικειμένου συμφωνίες της ΕΕ με τον Καναδά (Council doc. no.12657/1/13 REV1, 20.11.2013, με ημερομηνία υπογραφής την 25^η.6.2014- βλ. doc. no. 10940/14, 25.6.2014 PRESSE 339) και την Αυστραλία (doc. no. 10093/11, 13.9.2011, με ημερομηνία υπογραφής την 29^η.9.2011- βλ. doc. no.14664/11, 29.9.2011, PRESSE 330).

³⁸ Βλ. υπ' αριθμ. 2010/412/ΕΕ απόφαση του Συμβουλίου της 13^{ης}.7.2010 σχετικά με τη σύναψη της συμφωνίας μεταξύ της ΕΕ και των ΗΠΑ σχετικά με την επεξεργασία και τη διαβίβαση δεδομένων χρηματοπιστωτικών μηνυμάτων από την ΕΕ στις ΗΠΑ για σκοπούς του προγράμματος παρακολούθησης της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας, ΕΕ 2010 L 195/3 (με ενσωματωμένη τη Συμφωνία). Υπενθυμίζεται ότι με το από 23.10.2013 Ψήφισμά του [P7_TA(2013)0449] το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είχε ζητήσει την αναστολή της Συμφωνίας ως αποτέλεσμα της παρακολούθησης εκ μέρους της NSA.

³⁹ Συμφωνία-πλαίσιο σχετικά με την προστασία των δεδομένων στον τομέα της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας μεταξύ ΕΕ-ΗΠΑ. Στις 3.12.2010 το Συμβούλιο εξέδωσε την απόφαση μέσω της οποίας εξουσιοδοτήθηκε η Επιτροπή να διαπραγματευτεί τη συγκεκριμένη συμφωνία, βλ. IP/10/1661 της 3^{ης}.12.2010. Πρβλ. και COM (2013) 846 final, όπου εκφράζεται η πεποίθηση της Επιτροπής ότι οι διεξαγόμενες διαπραγματεύσεις «θα πρέπει να καταλήξουν σε υψηλό επίπεδο προστασίας των πολιτών και από τις δύο πλευρές του Ατλαντικού» (σελ. 13).

⁴⁰ Βλ. έτσι και στην από 4.6.2014 ΓνωμΕΕΠΔΠΧ για τη μελλοντική ανάπτυξη του ΧΕΑΔ, διαθέσιμη στα αγγλικά στο site του Επόπτη (www.edps.europa.eu), σελ. 2, όπου τονίζεται ότι κάθε περιοριστικό μέτρο που αποτυγχάνει να σεβαστεί τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι πλέον «εύθραυστο». Ωστόσο, το Συμβούλιο σχολιάζοντας σε ενημερωτικό του σημείωμα την απόφαση [doc. no.9009/14, 5.5.2014, σελ.8], παρότι αναγνώρισε τις ευρύτερες προεκτάσεις της και για τα συγκεκριμένα εργαλεία (PNR, VIS, Eurodac κλπ.) απέφυγε να δεσμευθεί ρητά για την επαναξιολόγησή τους.

⁴¹ Για την προστασία των δεδομένων που τυγχάνουν επεξεργασίας στο πλαίσιο της ΑΔΣΠΥ, COM (2012) 10 final, 25.1.2012. Βλ. την από 7.3.2012 ΓνωμΕΕΠΔΠΧ επ' αυτής,

συνιστούν την ελάχιστη δυνατή ανταπόκριση στον «κώδωνα αφύπνισης»⁴² που έκρουσε η απόφαση.

Θετικότερη και άκρως «επιταχυντική» είναι τέλος η συνεισφορά της σχολιαζόμενης κρίσης του ΔΕΕ και σε ένα άλλο πεδίο σχεδιαζόμενης ενωσιακής δικαιοθετικής δράσης, δίνοντας ισχυρή ώθηση στην τρέχουσα ατζέντα των (αναθερμασμένων) συζητήσεων αναφορικά με τον επαναπροσδιορισμό του προνομιακού μοντέλου λειτουργίας των υπηρεσιών πληροφοριών και τη χάραξη κόκκινων οριοθετικών γραμμών στην ελευθερία δράσης τους⁴³. Η υιοθέτηση ενός πανευρωπαϊκού προτύπου *minimum*

EE 2012 C 192/7, την υπ' αριθμ. 1/2013 ΓνωμΟμαδΕργ/Αρθ.29, 00379/13/EL, WP 201, 26.2.2013 αλλά και το από 12.3.2014 Νομοθετικό Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου [P7_TA-PROV(2014) 0219] με το οποίο εγκρίθηκε κατά τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, σε πρώτη ανάγνωση ένα τροποποιημένο κείμενο της πρότασης. Δεδομένης της άμεσης συνάφειας πολλών από τις προτεινόμενες ρυθμίσεις με το περιεχόμενο της σχολιαζόμενης απόφασης (π.χ. άρθρα 36, 4^α και 9 της Προτεινόμενης Οδηγίας), το τελικό κείμενο θα πρέπει κατ' ελάχιστο να εμπεριέχει τις τροποποιήσεις του ανωτέρω Ψηφίσματος, πρβλ. και GUILD/CARRERA, όπ.π., (σημ. 21), 10-11. Ομαδοποίηση και αναλυτική παρουσίαση των αναφερόμενων από τις σύγχρονες τάσεις ανάπτυξης της ΑΔΣΠΥ δικαιοκρατικών προκλήσεων που θα πρέπει να αντιμετωπιστούν συνολικά από το ευρωπαϊκό μεταρρυθμιστικό εγχείρημα για την επίτευξη της ολοκληρωμένης προστασίας των πολιτών, βλ. αντί άλλων στη μελέτη των BIGO D. ET ALS., *Towards a New Legal Framework for Data Protection and Privacy*, PE 453.216 (LIBE), September 2011, 40 επ. Ενόψει, τέλος, του επίκαιρου του ζητήματος της μεταφοράς της Απόφασης-Πλαίσιο 2008/977/ΔΕΥ (ΕΕ 2008 L 350/60) στην ελληνική έννομη τάξη, μόλις χρειάζεται να σημειωθεί ότι η διάχυση της επίδρασης της *Digital Rights Ireland* και στο εθνικό δικαιοπαράγωγικό επίπεδο επιβάλλει την ανάγκη συνεκτίμησης των εκεί κριθέντων από την Ειδική Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή η οποία συγκροτήθηκε δυνάμει της υπ' αριθμ. 24482/31.3.2014 ΥΑΔικ (ΦΕΚ 891 Β'/9.4.2014, όπως τροποποιήθηκε με την υπ' αριθμ. 41016/9.5.2014 ΥΑΔικ, ΦΕΚ 1267 Β'/ 19.5.2014), με αντικείμενο τη σύνταξη ν/σχεδίου για την ενσωμάτωση της Απόφασης-Πλαίσιο.

⁴² EDPS, Press Release: The EU Should Ensure an Area of Freedom, Security and Justice with the Rights of Individuals at its Core, 4.6.2014, www.edps.europa.eu

⁴³ Βλ. Ψήφισμα όπ.π., (σημ. 4), σελ. 34-35, υπ' αριθμ.4/2014 ΓνωμΟμαδΕργ/Αρθ.29, 819/14/EN WP 215, 10.4.2014, αλλά και το σχόλιο των CARRERA S. ET ALS., *Who Will Monitor the Spies?*, CEPS Commentary, 8.1.2014, Centre for European Policy Studies, Brussels, όπου παράθεση τεσσάρων βασικών λόγων που καταρρίπτουν τον συχνά προβαλλόμενο από τα κράτη μέλη ισχυρισμό ότι τα εθνικά προγράμματα ευρείας κλίμακας κεκαλυμμένης παρακολούθησης εμπίπτουν στη σφαίρα της αποκλειστικής αρμοδιότητάς τους και άρα εκφεύγουν οποιασδήποτε ενωσιακής κανονιστικής παρέμβασης. Υπενθυμίζεται: *ι)* ότι στο πρόσφατο παρελθόν καταβλήθηκαν συντονισμένες συλ-

εναρμονισμένων προδιαγραφών για τη δημοκρατική εποπτεία των υπηρεσιών αυτών και την υποβολή τους σε καθεστώς πλήρους κοινοβουλευτικής διαφάνειας και λογοδοσίας, με εντατικοποίηση των *ex ante* και *ex post* ελέγχων τους από τις εθνικές και ευρωπαϊκές εποπτικές αρχές, ανάγεται σε ζήτημα υψίστης προτεραιότητας στο κατώφλι της μετά-Στοκχόλμη εποχής. Ενόσω δεν αντιμετωπίζεται ως τέτοιο, η δυνατότητα συλλογικού αυτοπροσδιορισμού των πολιτών της Ευρωπαϊκής Συμπολιτείας με βάση την αρχή της πλειοψηφίας και της κοινωνικής συναίνεσης θα εξακολουθεί να απειλείται και οι μνήμες από την «ευρωπαϊκή ιστορία της ανελευθερίας»⁴⁴ να αναβιώνουν.

Κωνσταντία-Χριστίνα Π. Λαχανά,

Υπ. ΔΝ. ΑΠΘ, ΜΔΕ Ποινικών & Εγκληματολογικών Επιστημών ΑΠΘ

λογικές προσπάθειες για την ενίσχυση της κοινοβουλευτικής παρακολούθησης του έργου των μυστικών υπηρεσιών σε επίπεδο απεσταλμένων των εθνικών κοινοβουλίων των κρατών μελών της ΕΕ με τη συνεργασία και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, στο πλαίσιο των οποίων υποστηρίχθηκε, μεταξύ άλλων, η σύσταση μέσω ηλεκτρονικής ιστοσελίδας ενός Δικτύου Ευρωπαίων εμπειρογνομόνων (*ENNIR- European Network of National Intelligence Reviewers*) με στόχο τη βελτίωση του ασκούμενου δημοκρατικού ελέγχου, βλ. Declaration of Brussels adopted on October 1st 2010 by the 6th Conference of the Parliamentary Committees for the Oversight of Intelligence and Security Services of the Member States of the European Union και Conference of the Speakers of the Parliaments of the EU, Presidency Conclusions, Brussels, 4-5.4.2011, σελ. 7, σημ. 9 και *ii*) κρίνεται «επιθυμητό», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται (σημ. 29) στο Επεξηγηματικό Υπόμνημα της Σύστασης R (87) 15 του ΣτΕ για τη ρύθμιση της χρήσης των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον αστυνομικό τομέα, τα κράτη μέλη να αξιοποιήσουν την εκεί παρεχόμενη (: σελ. 2, «πεδίο εφαρμογής και ορισμοί» *in fine*) ευχέρεια επέκτασης των ρυθμίσεων της Σύστασης, ή κάποιων από αυτές, και στη διενεργούμενη για τους σκοπούς της εθνικής ασφάλειας, επεξεργασία δεδομένων.

⁴⁴ ALBRECHT P.-A., Προστασία της ελευθερίας: Καθήκον της ευρωπαϊκής εξέλιξης του Ποινικού Δικαίου, σε ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ Ι./ ΠΡΙΤΤΩΙΤΖ C. (επιμ.), *Διεθνοποίηση του ποινικού δικαίου*, Σάκκουλας (2003), 199 επ. (204).